

BOUWSTEEN EVALUATIE NAS2016

Interviews met het werkveld

Door:
Alexander van Noort, Daisy Rood
[nlmtd](#)

18 november 2021
Eindrapport

INHOUD

EXECUTIVE SUMMARY	1
NAS2016	1
Groeiende urgentie	2
Conclusie en aanbevelingen	3
EVALUATIE SCOPE	4
Gekozen aanpak	4
Sectoren en beleidsvelden	4
Departementen DO NAS en IO NAS	6
‘Nieuwe’ sectoren	6
NAS2016 EVALUATIE	8
Output, outcome en impact	8
Organisatie en uitvoeringsverantwoordelijkheid	9
Werkwijze en beleidssnelheid	11
GROEIENDE URGENTIE	14
Urgentiebeleving	14
Beleidsurgentie	15
Koppeling met andere transitie en opgaven	16
CONCLUSIE & AANBEVELINGEN	19
Conclusie	19
Aanbevelingen	21
Hoe nu verder	29
BIJLAGE 1 DOCUMENTEN	31

Samenvattend overzicht.....	31
BIJLAGE 2 INTERVIEWS	39
Interviewlijst	40
Kort verslag per interview	41
BIJLAGE 3 WORKSHOP	50
Aanwezige organisaties	51
Break-out onderwijs	52
Break-out bedrijfsleven	52
Break-out financiën	53
Break-out standardisatie	53
Break-out internationaal.....	54
TOT SLOT.....	55
Op weg naar een klimaat adaptief Nederland	55

EXECUTIVE SUMMARY

Voor u ligt één van de bouwstenen voor de evaluatie van de Nationale Klimaatadaptatie Strategie 2016 (hierna: NAS2016). Deze bouwsteen – de interviews met het werkveld – is input voor de besluitvorming of de NAS2016 geactualiseerd moet worden en, zo ja, op welke punten dat nodig is. Een andere bouwsteen is het rapport ‘Resultaten Nulmeting NAS 2021’¹ (hierna: nulmeting).

“De wereld waarin we leven is meer en meer als de bekende Rubik-kubus: Alles hangt met alles samen. Zo is vrede ook welvaart, klimaat ook veiligheid, armoedebestrijding ook mensenrechten, duurzaamheid ook economie, en internationale stabiliteit ook migratie. Elke draai aan de kubus, elk besluit, werkt door op meerdere terreinen en niveaus.”²

De klimaatadaptatie opgave hangt samen met maatschappelijke transitie en/of opgaven zoals migratie, de nieuwbouwopgave, vervangings- en renovatieopgave van rijks-infrastructuur, de energietransitie, de stikstofopgave, de CO2-reductie opgave, circulariteit, biodiversiteit, waterkwaliteit, waterkwantiteit, veiligheid, leefbaarheid, betaalbaarheid, diversiteit en inclusie, en de gezondheidsopgave. Dit biedt ‘meekoppelkansen’ voor de NAS.

NAS2016

Klimaatadaptatie is relevanter dan ooit. Er is werk aan de winkel. Klimaatadaptatie is aanvullend aan, en nodig naast, klimaatmitigatie. Klimaatadaptatie is meer dan ruimtelijke adaptatie.

“Van de onderwerpen die zowel de grenzen van een kabinetsperiode als onze landsgrenzen overstijgen, is klimaatverandering zonder twijfel het meest dringend. Deze zomer kwam het International Panel Climate Change met een harde en uitermate zorgelijke waarschuwing. De klimaatverandering en de stijging van de zeespiegel gaan veel sneller en zijn veel ernstiger dan eerder voorzien. Dat raakt onze veiligheid, natuur en leefomgeving, maar bijvoorbeeld

¹ ORG.ID, Resultaten Nulmeting NAS 2021

² Troonrede 2021

ook het wereldwijde armoedevraagstuk en [toekomstige migratiestromen](#). In Nederland houdt bescherming tegen hoogwater uiteraard de allerhoogste prioriteit. De grootschalige overstromingen in Limburg zijn voor de regering aanleiding om in overleg alle geplande maatregelen opnieuw tegen het licht te houden en te kijken of en waar versnelling nodig is.”³

De Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS) 2016 is opgesteld nadat de Algemene Rekenkamer in 2012 aangaf dat het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie niet alle klimaatrisico's afdekt. In 2012 stelde de Rekenkamer dat Nederland mogelijk onvoldoende was voorbereid op de gevolgen van klimaatverandering. De NAS2016 is zodoende een aanvulling op het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie, met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat als coördinerend ministerie.⁴

De NAS2016 heeft, volgens de betrokken beleidsvelden en ministeries, bijgedragen aan 'klimaatadaptatie bewustwording' en een verbreding met 'nieuwe' sectoren, een netwerk en bollenschema's (visualisatie resultaten risicoanalyses) opgeleverd. Inmiddels is de behoefte verschoven naar een nationaal adaptatie programma met meer regie en menskracht, en meer focus voor de uitvoering: *“Na de fase van enthousiasmeren is het nu zaak dat NAS [team en uitvoeringsprogramma] steviger actie onderneemt.”*⁵ aldus het werkveld *“De vrijblijvende aanpak is passé, nu is er behoefte aan doelmatige aansturing.”*

Sinds 2018 is er sprake van een minimaal NAS team. Zonder team en budget valt de NAS coördinatie stil. De beleidsvelden vragen om een centrale, transitie-overstijgende, integrale blik, systematiek, en regie op klimaatadaptatie.

GROEIENDE URGENTIE

De Nederlandse regering steunt de Europese Green Deal. *“Het is duidelijk dat de komende jaren extra inspanningen nodig zijn om deze aangescherpte doelstellingen te halen. Tegelijkertijd biedt een ambitieus klimaatbeleid ook kansen: voorop de kans een mooier, schoner en veiliger land na te laten. Maar ook economische kansen, bijvoorbeeld in de export en toepassing van Nederlandse kennis op het gebied van duurzame technologie en waterveiligheid.”*⁶

³ Troonrede 2021

⁴ bron: <https://www.onswater.nl/onderwerpen/maatregelen>

⁵ De quotes zonder bronvermelding in de voetnoot zijn afkomstig uit de groepsinterviews, en dienen als voorbeeld voor een gedeelde mening, conclusie of bevinding uit meerdere gesprekken.

⁶ Troonrede 2021

In Nederland is de urgentie toegenomen sinds 2016. Zowel de internationale druk vanuit Europa (Green Deal) als incidenten en crises als de hittestress en droogte van 2018 en 2019 en de overstromingen van 2021 hebben daaraan bijgedragen. De toegenomen aandacht en maatschappelijke urgentie voor klimaatadaptatie vertaalt zich (nog) onvoldoende in politieke prioriteit voor de thema's die buiten waterveiligheid/het Deltaprogramma vallen. Terwijl politieke prioriteit voor de bredere klimaatadaptatie opgave en organisatie essentieel is voor het onderhouden van de basiskennis en het komen tot acties en behalen van duidelijke doelstellingen door integrale oplossingen.

CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

De conclusie: actualisatie van de NAS is nodig. We hebben 7 aanbevelingen.

- 1. Stel de opgave centraal: Zorg voor een duidelijke opdracht door SMART doelen te formuleren, dit maakt monitoring en herijking van de governance mogelijk.*
- 2. Neem de coördinerende rol serieus: Herijk vervolgens de governance door de structuur en rol te kiezen die past bij de opdracht, zorg voor een overzicht van de verdeling van taken en verantwoordelijkheden over de verschillende beleidsvelden heen.*
- 3. Benut en koppel met de kracht van Deltaprogramma: Versterk de integrale aanpak en beleidsveld-overstijgende visie die nodig is voor klimaatadaptatie vraagstukken door één centrale besturing.*
- 4. Mobiliseer organisaties: Waarborg continuïteit door organisaties in plaats van personen te mobiliseren.*
- 5. Stel kennis en tools beschikbaar: Ontwikkel kennis door te investeren in monitoring en praktijkgericht leren en deze kennis nationaal en internationaal te delen.*
- 6. Breng focus aan: Ontwikkel massa en slagkracht door focus op 3 hoofdonderwerpen.*
- 7. Zet versnellers in: Laat de uitvoering effectiever en efficiënter verlopen door versnellers te gebruiken.*

Ons advies is binnen 2 maanden een taskforce in te (laten) stellen die de taak krijgt om de NAS te actualiseren, en het NAS programmteam met concrete doelen, financiën en centrale regie de uitvoering te laten versnellen. De taskforce neemt bovenstaande 'bouwsteen' aanbevelingen uit het werkveld mee en levert binnen 3 maanden een geactualiseerde NAS op, inclusief een uitvoeringsplan, governance structuur en financieel voorstel voor het NAS programmteam. De taskforce ziet ruimtelijke adaptatie als onderdeel van klimaatadaptatie.

EVALUATIE SCOPE

De centrale vraag van deze bouwsteen voor de NAS2016 evaluatie luidt:

Wat kunnen we leren van de implementatie van NAS2016 in termen van organisatie, werkwijze, output, outcome en impact, in de context van veranderingen in maatschappelijke urgentie en beleidsurgentie, waaronder die om mee te koppelen

De bouwsteen kent twee hoofdpunten:

1. Het waarderen van de organisatie, aanpak en resultaten van de NAS en het adviseren over verbeteringen.
2. Het in beeld brengen van de veranderde maatschappelijke- en beleidsurgentie, mede in relatie tot andere transities en opgaven.

Deze bouwsteen is input voor de besluitvorming of de NAS2016 geactualiseerd moet worden en, zo ja, op welke punten dat nodig is.

GEKOZEN AANPAK

De gekozen aanpak bestond uit een startbijeenkomst in Interdepartementale Overleg (IO) NAS van 21 juni, een documentstudie ter voorbereiding op de interviews, 15 groepsinterviews in juli, augustus en september, een validatie- en verdiepende workshop op 7 september, gevolgd door de presentatie van de bevindingen en adviezen in het IO NAS van 14 september en het Directeuren Overleg (DO) NAS van 4 oktober.

Wekelijkse voortgangsm meetings met de opdrachtgevers Hilde Westera, Sander Dekker (IenW) en Ron Franken (PBL) bewaakten de voortgang van het project en de afstemming met de nulmeting uitgevoerd door ORG-ID. Dit document bevat de verslaglegging van de bevindingen, conclusies en adviezen.

SECTOREN EN BELEIDSVELDEN

In voorbereiding op de NAS2016 zijn de volgende stappen doorlopen, resulterend in 10 sectoren/beleidsvelden.

Al sinds 2007 is klimaatadaptatie een topic in Nederland. Zie kader voor een overzicht uit de NAS 2016. Klimaatadaptatie is een beleidsonderwerp dat na Parijs 2015 Internationaal en Nationaal nieuwe aandacht vroeg.

2007: Eerste klimaatadaptatiestrategie voor Nederland, ontwikkeling van beleid en opzet van het onderzoeksprogramma Kennis voor Klimaat.

2010: Start van het Deltaprogramma. De meest urgente opgaven (waterveiligheid, beschikbaarheid van zoet water en ruimtelijke adaptatie) worden opgepakt.

2012: De Algemene Rekenkamer adviseert in het rapport 'Aanpassen aan klimaatverandering; strategie en beleid' aandacht te geven aan en te zorgen voor beleidsontwikkeling over de volle breedte van klimaatverandering.

2013: Het kabinet neemt dit advies over in de Klimaatagenda: voor alle belangrijke sectoren moeten de risico's van klimaatverandering – inclusief mogelijke keteneffecten – voor de economie, de leefomgeving en het welzijn in beeld worden gebracht; dit sluit aan op het initiatief van de Europese Unie dat moet leiden tot nationale klimaatadaptatiestrategieën in alle lidstaten.

2014: Vaststelling van de Deltabeslissingen – waaronder de Deltabeslissingen Waterveiligheid, Zoet Water en Ruimtelijke Adaptatie – en vastlegging van deze beslissingen in het Nationaal Waterplan. De Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie formuleert doelstellingen die erop gericht zijn dat een klimaatbestendige en water robuuste inrichting uiterlijk in 2020 onderdeel is van het beleid en handelen van overheden. Ook is een doel dat de ruimtelijke inrichting van Nederland in 2050 structureel minder kwetsbaar is voor klimaatverandering.

2015: Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) zorgt samen met Kennis voor Klimaat voor een synthese van het uitgevoerde onderzoek in het rapport 'Aanpassen aan klimaatverandering; kwetsbaarheden zien, kansen grijpen', een belangrijke basis voor de uit te brengen Nationale klimaatadaptatiestrategie.⁷

“Mitigatie is het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen om ervoor te zorgen dat de temperatuurstijging beperkt blijft. <...> Naast mitigatie zal ook aanpassing aan klimaatverandering nodig zijn (adaptatie). Hierbij gaat het om het verminderen van de kwetsbaarheid voor klimaatverandering, het verkleinen van de uiteindelijke effecten en het benutten van de kansen die een veranderend klimaat biedt. <...> In het klimaatakkoord van Parijs heeft klimaatadaptatie een duidelijke plek gekregen.” (Uit: Nationale Klimaatadaptatiestrategie 2016)

Op 2 december 2016 stemde de ministerraad - op voorstel van staatssecretaris Dijkema van Infrastructuur en Milieu - in met de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS 2016) 'Aanpassen met ambitie'. In nauw

⁷ Nationale Klimaatadaptatiestrategie 2016

overleg met andere overheden, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen, natuurorganisaties en bedrijven is in kaart gebracht hoe Nederland zich kan aanpassen aan klimaatverandering.

Ook zijn zes risico's benoemd waarvoor de komende jaren extra aandacht nodig is omdat ze grote gevolgen voor de samenleving kunnen hebben, maar nog weinig aandacht hebben (c.q. hittestress, uitval vitale en kwetsbare functies, frequentere oogstschade in land- en tuinbouw, effecten op flora en fauna door verschuiving klimaatzones, gezondheid en klimaat, en cumulatieve effecten van klimaatverandering). De effecten van klimaatverandering voor Nederland moeten worden verkleind of ten minste beheersbaar blijven. Investeren in klimaatadaptatie is investeren in de toekomst van Nederland. Het versterken van de klimaatbestendigheid van Nederland is immers niet alleen noodzakelijk voor onze toekomstige veiligheid, maar ook voor ons welzijn en onze welvaart.

In 2016 zijn er voor negen verschillende sectoren aparte [bollenschema's](#) gemaakt gemaakt, die sinds 2018 ook allemaal verwerkt zijn in de NAS-adaptatietool.

In 2018 is op basis van de vastgestelde nationale klimaatadaptatiestrategie een uitvoeringsprogramma (UP NAS) opgesteld, met vijf speerpunten (zie bijlage 1). Dat gebeurde in nauwe samenhang met het Deltaprogramma, waarin alle klimaatadaptatie plannen voor waterveiligheid en wateroverlast zijn opgenomen.

Na de eerste 3 jaar van het NAS programma team, een Nationale (klimaat)Adaptatie Strategie en een actief UitvoeringsProgramma, welke coördinerend, sturend en breed verbindend werkte, heeft er tussentijdse voortgangsrapportage plaatsgevonden: Het Nationale perspectief Klimaatadaptatie (2020). Als aanbeveling en voortbordurend op een van de successen is in 2021 een extra interactieve dimensie en een extra sector aan het bollenschema toegevoegd.

Sindsdien zijn de 10 NAS sectoren/beleidsvelden:

• <i>Waterhuishouding</i>	• <i>Infrastructuur</i>
• <i>Natuur</i>	• <i>Energie</i>
• <i>Landbouw</i>	• <i>ICT en telecom</i>
• <i>Gezondheid</i>	• <i>Veiligheid</i>
• <i>Recreatie en toerisme</i>	• <i>Gebouwde omgeving en ruimtelijke ordening</i>

DEPARTEMENTEN DO NAS EN IO NAS

Anno 2021 zijn 7 departementen, inclusief diensten als het RIVM, het KNMI, het PBL, de UvW, het IPO, de VNG, en de Staf Deltacommissaris onderdeel van, en vertegenwoordigd in, het Directeuren Overleg (DO) NAS en het Interdepartementaal Overleg (IO) NAS. De Staf Deltacommissaris is wel vertegenwoordigd in het DO NAS, maar (nog) niet in het IO NAS.

De 7 departementen zijn:

- *Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (coördinerend)*
- *Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*
- *Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit*
- *Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport*
- *Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*
- *Ministerie van Justitie en Veiligheid*
- *Ministerie van Buitenlandse Zaken*

‘NIEUWE’ SECTOREN

De NAS beleidsvelden zijn verbreed en verdiept (zie figuur 1).

Beleidsvelden NAS2016 voor terugblik	Beleidsvelden PBL-traject voor vooruitblik
(Water en ruimte) -> Gebouwde omgeving en ruimtelijke ordening	Gebouwde omgeving
	Ruimtelijke ordening
(Water en ruimte) -> Waterhuishouding	Hoogwaterbescherming
	Waterkwantiteit
	Waterkwaliteit
Infrastructuur (luchtvaart, weg, spoor, water)	Infrastructuur (luchtvaart, weg, spoor, water)
-	Milieu
Natuur	Natuur
Landbouw, Tuinbouw, Visserij	Land- en tuinbouw
	Visserij
Gezondheid	Gezonde leefomgeving
	Allergieën en infectieziekten
	Hitte
Recreatie en toerisme	Recreatie en toerisme
Energie	Energie
IT en Telecom	IT en Telecom
Veiligheid	Veiligheid
-	Cultureel erfgoed
Internationaal, niet (als sector onderscheiden) in NAS-bollenschema	Internationaal

Figuur 1: Verandering beleidsvelden

De vooruitblik en de monitor onder leiding van PBL kijkt naar 19 in plaats van naar 10 sectoren/beleidsvelden. De 4 beleidsvelden 'gebouwde omgeving en ruimtelijke ordening', 'waterhuishouding', 'landbouw' en 'gezondheid' zijn ieder opgesplitst in 2-3 beleidsvelden, zoals te zien in Figuur 1. Daarnaast zijn er 3 toevoegingen: Cultureel erfgoed, Internationaal en Milieu.

NAS2016

EVALUATIE

In de interviews bespraken we de output (activiteiten), outcome (bereikte verandering) en impact (uiteindelijke effect) resultaten van vier jaar NAS, de organisatie en uitvoeringsverantwoordelijkheid, en de werkwijze en beleidssnelheid. Daarbij blikten we zowel terug als vooruit.

OUTPUT, OUTCOME EN IMPACT

Samenvattend [Verbreiding met 'nieuwe' sectoren \(31%\)](#), [netwerk opgebouwd \(30%\)](#) en [nieuwe bollenschema's \(25%\)](#) zijn de belangrijkste output resultaten van vier jaar NAS.

*“Mooi dat de NAS breder is, en kijkt, dan water en breder dan ruimtelijke adaptatie.”*⁸ De NAS is verbreed met 'nieuwe' sectoren zoals te zien is in figuur 1 op pagina 6, het netwerk is opgebouwd door de [dialogen](#) en congressen die hebben plaatsgevonden, zoals het [Congres Hittestress](#) en het [CAS2021](#), en er zijn [nieuwe bollenschema's](#) ontwikkeld sinds de NAS2016. Volgens het bij de NAS betrokken werkveld hebben deze NAS activiteiten zeker bijgedragen aan de 'klimaatadaptatie bewustwording' (outcome).

Samenvattend [De outcome en impact resultaten blijken vooral voor insiders zichtbaar, voor de meesten zijn deze niet herleidbaar naar de NAS.](#)

De outcome (wat is de bereikte verandering) en impact (wat is het uiteindelijke effect) van de NAS worden hierdoor onderschat. Dat is – volgens de geïnterviewden – een gemiste kans om de NAS een gezicht te geven en de bijdrage en daarmee het belang van NAS te vergroten. De opgave is integraal en daarmee kan geen enkel resultaat volledig aan de NAS toegeschreven worden. Het team van de NAS en haar netwerk zorgen al jaren voor gedegen en benodigde kennis, het inzichtelijk maken van de risico's en ondersteuning bij een aanpak naar actie. Deze sturing en agendering door de NAS is beperkt zichtbaar voor de beleidsvelden waardoor de inzet en noodzaak van NAS onvoldoende benut wordt, en de

⁸ Behalve uit de interviews, waar deze bevinding vaak werd aangehaald is dit een quote uit de workshop die ondersteund werd door de deelnemers.

impact en outcome van de NAS niet alleen minder zichtbaar maar ook kleiner blijven. ‘Powered by NAS’, als stempel, kan outcome en impact resultaten groter maken en helpt daarmee om politieke prioriteit af te dwingen. *“Veel resultaten worden niet toegeschreven aan het succes van de NAS, daar zou een betere PR voor moeten komen (‘Powered by NAS’)”*⁹ Een door het werkveld genoemd voorbeeld van een ‘Powered by NAS’ traject is [LIFE-IP](#).

ORGANISATIE EN UITVOERINGSVERANTWOORDELIJKHEID

Tijdens de eerste twee jaar van de NAS – van 2016 tot 2018 – was er een duidelijk team onder leiding van een projectleider. Het NAS team had een vernieuwende netwerk aanpak en verbond partijen met elkaar, organiseerde dialogen, maakte risico’s inzichtelijk, publiceerde bollenschema’s en faciliteerde het kennisnetwerk en kennisuitwisselingen. Volgens het werkveld veranderde dit in 2018; na een interne reorganisatie bij I&W, werd de NAS en het NAS team afgeschaald en voor de meeste beleidsterreinen minder zichtbaar en actief. In 2020 verscheen het Nationaal perspectief klimaatadaptatie¹⁰ rapport met bevindingen en urgente doorpak aanbevelingen; het NAS team was reeds geminimaliseerd en versnelling bleef uit. Vanaf eind 2020 is er, mede door de aanstelling van een strategisch adviseur voor klimaatadaptatie, meer activiteit in NAS-verband.

De betrokkenen van beleidsvelden hebben de ‘stilte’ vanaf 2018 opgemerkt, en in de gesprekken unaniem de behoefte aan en de noodzaak van een voldoende groot ‘*dedicated*’ team (plus budget) aangegeven. Zonder team en budget valt de NAS en de NAS coördinatie stil.

De belangrijkste punten/observaties van de geïnterviewden voor het herijken van de governance structuur, zijn:

- *Niet alle departementen zijn in de IO en DO NAS¹¹ vertegenwoordigd. EZK ontbreekt bijvoorbeeld.*
- *Niet alle vertegenwoordigers in het DO zijn vertegenwoordigd in het IO.*

⁹ De quotes zonder bronvermelding in de voetnoot zijn afkomstig uit de groepsinterviews, en dienen als voorbeeld voor een gedeelde mening, conclusie of bevinding uit meerdere gesprekken.

¹⁰ Nationaal perspectief klimaatadaptatie - Rapportage NAS 2017 - 2019 (2020), zie ook bijlage 1 (document 19)

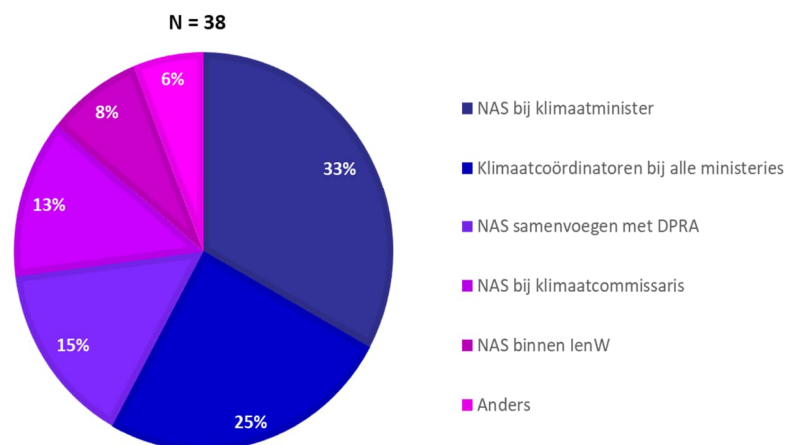
¹¹ IO = Interdepartementaal overleg, DO = Directeuren overleg

- De agenda van zowel het DO als het IO bevatten (dezelfde) punten ter informatie en/of voorbereiding, terwijl een DO typisch punten ter besluitvorming zou moeten agenderen, zonder besluitvormingspunten sturen directeurs vervangers.
- Het BO (bestuurlijk overleg) ontbreekt in de governance structuur, waardoor DGs, SGs en ministers het onderwerp NAS niet kennen (en zij de directeurs dus niet op het onderwerp zullen bevragen, waardoor directeurs niet zelf naar het DO komen¹²).
- Er missen duidelijke, meetbare klimaatadaptatie doelstellingen waarop organisaties aangesproken of afgerekend worden.

We hebben – uiteraard - ook gevraagd welke governance structuur in de toekomst de voorkeur had. De onderstaande resultaten zijn de uitkomst van een mentimeter uitvraag tijdens de workshop van 7 september (n=38) en ondersteunen de terugkoppelingen uit de interviews (n=50).

De huidige opzet bij I&W levert een lage score op: 8%. De hoogste score (33%) is voor de NAS bij een klimaatminister. Andere opties die veel stemmen krijgen zijn; klimaatcoördinatoren bij alle ministeries (25%) en NAS bij Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie (DPRA) / klimaatcommissaris (15% / 13%).

WAT IS VOLGENS U DE BESTE GOVERNANCE OPZET VOOR DE NAS?

Figuur 2: uitkomst mentimeter (workshop 7 sept 2021)

¹² Ter illustratie: In het DO NAS van 4 oktober waren het RIVM, het KNMI, het PBL, de UvW, het IPO vertegenwoordigd en de VNG uitgenodigd. Van de departementen waren IenW, VWS en BZK aanwezig. IenW en BZK met vervangers.

Samenvattend: **Governance opzet herijken inclusief team & budget.**

WERKWIJZE EN BELEIDSSNELHEID

“Klimaatadaptatie staat nu op de kaart, dus de volgende stap is actie.” aldus het werkveld¹³.

Uit de 15 groepsinterviews: *“De makkelijke onderwerpen zijn aangepakt maar de integrale verknoping en brede complexiteit vragen om omgevingsvisies en duidelijkheid vanuit beleid met koppeling naar andere urgenties (energietransitie, bouw, duurzaamheid).”*

“Klimaatadaptatie was voor 2016 vooral water gerelateerd, maar is sinds de NAS veel breder geworden en alle acties komen samen bij de gemeenten die de complexe taak hebben om alle transities te koppelen onder druk van de urgenties.”

Inmiddels is de behoefte verschoven naar een NAS en een NAS team met meer regie en menskracht, en meer focus voor de uitvoering. *“Na de fase van enthousiasmeren is het nu zaak dat NAS steviger actie onderneemt.”* aldus de geïnterviewden, en ook: *“De vrijblijvende aanpak is passé, nu behoefte aan doelmatige aansturing.”*

Samenvattend: **De betrokkenen van de beleidsvelden vragen om een centrale regie op klimaatadaptatie.**

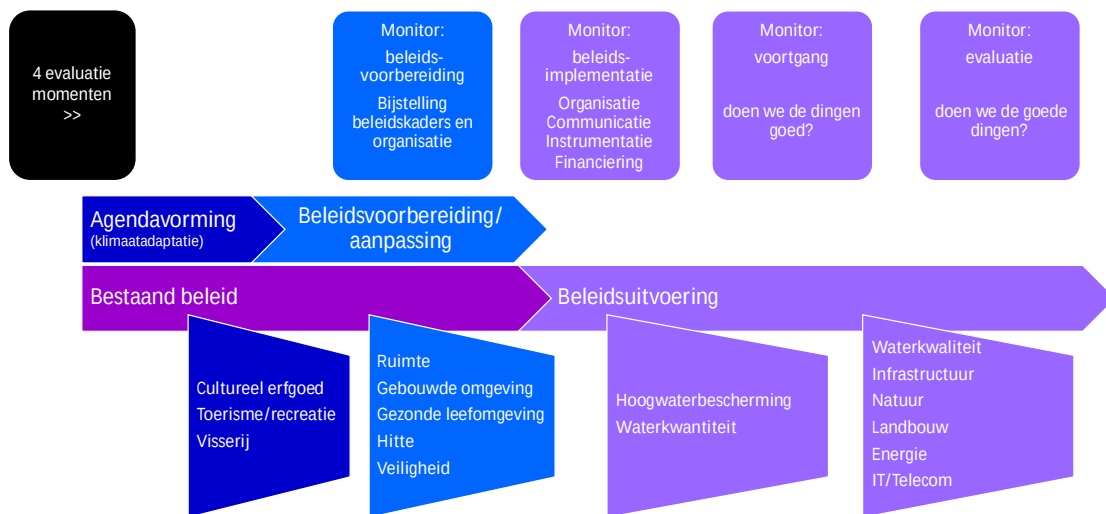
Deze bouwsteen is uitgevoerd naast de bouwsteen ‘Resultaten Nulmeting NAS 2021’ (hierna: de nulmeting); *“Om de resultaten van de nulmeting te kunnen duiden, helpt het om onderscheid te maken naar de fase waarin de implementatie van het beleid voor klimaatadaptatie zich bevindt.”¹⁴* In figuur 3 is dit per beleidsveld aangegeven.

ORG.ID: *“Beleidsvorming doorloopt een cyclisch proces van agendering, bijstelling, monitoring en aanpassing tot uiteindelijk beleid en beleidsvoering. De verantwoordelijkheid, en uitvoering van Klimaat adaptatie beleid ligt bij de verschillende beleidsdomeinen. Door de verbindende aanpak van de NAS, maar vrijwillige participatie, is er een duidelijke fase en snelheidsverschil tussen de verschillende domeinen.”¹⁵*

¹³ De quotes zijn afkomstig uit de groepsinterviews ter illustratie van breder gedeelde feedback.

¹⁴ ORG.ID, Resultaten Nulmeting NAS 2021

¹⁵ ORG.ID, Resultaten Nulmeting NAS 2021

Figuur 3: Fasering van beleid, type monitoren en beleidsvelden per beleidsfase¹⁶

ORG.ID trekt de volgende conclusies:

- *De uitvoering is voor alle beleidsvelden decentraal.*
- *Het zicht op risico's verschilt sterk.*
- *Geen behoefte aan het aanscherpen van wet- en regelgeving.*
- *Hoe verder de beleidsdossiers in de beleidsuitvoering fase zitten, des te specifiekere de ambities zijn geformuleerd.*
- *De scherpste waarmee doelen zijn gesteld, hangt direct samen met de geformuleerde ambitie.*
- *De instrumentatie en de uitvoering hangen samen met de fase waarin de beleidsvelden zich bevinden.*
- *Bij de beleidsvelden waar de sturing niet via wettelijke verplichtingen verloopt is er extra budget nodig voor uitvoering.*
- *Alleen de beleidsvelden die verder in de beleidsuitvoering fase zitten, koppelen klimaatadaptatie actief mee met andere beleidsdossiers.*

“Bij het kiezen van de methode voor de nulmeting (voorbereide interviews) is geen onderscheid gemaakt tussen de aard en impact van de risico's, en de wijze van monitoring (bijvoorbeeld op doelbereik of voortgang in de uitvoering). Huiselijk geformuleerd: als je de lat voor het eigen departement laag legt, heb je je doelen snel bereikt, maar geef je geen

¹⁶ Zie figuur 2 uit de nulmeting

antwoord op de vraag of je genoeg doet, en vice-versa. Dit is politiek-bestuurlijk natuurlijk wel een relevante vraag.”¹⁷

Samenvattend heeft de nulmeting¹⁸ de volgende inzichten opgeleverd:

De **nulmeting** laat zien dat centraal gecoördineerde en meetbare doelen, nodig zijn voor nationale monitoring en het reduceren van risico's. *“Als je de lat voor het eigen departement laag legt, heb je je doelen snel bereikt, maar geef je geen antwoord op de vraag of je genoeg doet, en vice-versa.”* Een nieuwe rol is weggelegd voor de NAS en het NAS team; het ondersteunen, vaststellen en meten van de doelen.

De **nulmeting** laat duidelijk zien welke beleidsterreinen, waaronder de water-gerelateerde die onder het Deltaprogramma vallen vooroplopen, zij zijn op alle aspecten het beste voorbereid op de risico's van een veranderend klimaat. De beleidsterreinen zonder wettelijke basis, kampen met gebrek aan financiën; er zijn wel plannen maar geen middelen om ze uit te voeren. Dat inzicht roept de vraag op of hier een **nieuwe rol voor de NAS en het NAS team is weggelegd; het zorgen voor een wettelijke basis en daarmee voor financiële middelen.**

De **nulmeting** constateert dat de uitvoering en aansturing complex en vaak beleids- en departement-overstijgend is. De uitvoering is voor alle beleidsterreinen decentraal. De instrumentatie en de uitvoering hangen samen met de fase waarin de beleidsvelden zich bevinden. Alleen de beleidsvelden die verder in de beleidsvoering fase zitten, koppelen klimaatadaptatie actief mee met andere beleidsdossiers. **Een beleidsveld overstijgende, centrale regie op klimaatadaptatie is nodig om de uitvoering zo snel en soepel mogelijk te laten verlopen.**

¹⁷ ORG.ID, Resultaten Nulmeting NAS 2021

¹⁸ ORG.ID, Resultaten Nulmeting NAS 2021

GROEIENDE URGENTIE

Ons land is niet goed voorbereid op natuurbranden, waardoor het risico op een onbeheersbare brand steeds groter wordt. Cathelijne Stoof is bezorgd. De natuurbrand-deskundige van Wageningen University waarschuwt al jaren dat Nederland meer moet doen om ernstige schade door natuurbranden te voorkomen. Maar prioriteit krijgen de branden niet. “Wat moet er gebeuren om het wel op de agenda te krijgen? vraagt Stoof zich af. “Moeten er doden vallen, voor er iets gaat gebeuren?”¹⁹

In de interviews bespraken we de veranderingen in maatschappelijke en beleidsurgentie sinds 2016, en de koppeling met andere transitie en opgaven.

URGENTIEBELEVING

“Klimaatverandering slecht voor de volksgezondheid.”²⁰ Bijna dagelijks staan in de krant berichten over klimaatverandering. In de interviews vroegen we expliciet of de urgentiebeleving is veranderd sinds 2016. Vrijwel iedere geïnterviewde startte bevestigend, de bewustwording voor klimaatadaptatie is sinds 2016 toegenomen. De hete en droge zomers van 2018 en 2019 hielpen om urgentie voor klimaatadaptatie. Limburg had in juli 2021 te maken met zware overstromingen. Het in augustus 2021 verschenen IPCC rapport benadrukt eveneens de urgentie van klimaatadaptatie; *“This report is a reality check,” said IPCC Working Group I Co-Chair Valérie Masson-Delmotte. “We now have a much clearer picture of the past, present and future climate, which is essential for understanding where we are headed, what can be done, and how we can prepare.”²¹*

“De maatschappelijke urgentie komt vooral uit het buitenland (Green Deal, Europa) waar de perceptie groot is dat we het niet redden met klimaatmitigatie alleen.”

Deze bewustwording vertaalt zich volgens de geïnterviewden echter niet in nationale maatschappelijke urgentie voor klimaatadaptatie; *“Nederland*

¹⁹ RTL nieuws, 5 september 2021

²⁰ NOS, 3 september 2021

²¹ <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/>

focust te veel op klimaatmitigatie.” Dit gebrek aan urgentie blijkt ook uit het citaat van Cathelijne Stoof met betrekking tot de natuurbranden.

De conclusie uit de interviews; de maatschappelijke urgentiebeleving voor klimaatadaptatie is weliswaar toegenomen, maar er wordt door burgers, bedrijven, lokale, regionale en landelijke overheid (nog) niet genoeg naar gehandeld. Veel burgers zien klimaatadaptatie als taak voor de overheid en vertrouwen hier ook op. Burgers missen eigen handelingsperspectief. Bedrijven misten ook lange tijd dat handelingsperspectief maar onder internationale druk en door de onverzekerbaarheid van risico's neemt dat eigen handelingsperspectief toe.

Een van de groepsdiscussies wees ons erop dat het inzetten op klimaatadaptatie als 'reactief', 'handdoek in de ring gooien' en 'opgeven' kan worden gezien, terwijl klimaatmitigatie een actief imago heeft en concrete reductiedoelen kent. Het is goed om bewust te zijn van deze beeldvorming en de doelen en het actieve karakter van klimaatadaptatie te blijven belichten zodat het, net als mitigatie, de prioriteit krijgt die het verdient.

Samenvattend: [De toegenomen nationale en internationale aandacht voor klimaatadaptatie vertaalt zich \(nog\) onvoldoende in nationale politieke prioriteit.](#)

BELEIDSURGENTIE

Bijna alle mensen die wij spraken hebben een persoonlijke motivatie voor klimaatadaptatie. Een aantal van hen hebben professioneel en formeel primair andere taken en kiezen er bewust zelf voor om hun tijd en energie aan dit onderwerp te besteden. Dit betekent dat de formele beleidsopdracht voor klimaatadaptatie bij een aantal geïnterviewden ontbreekt.

Conclusie uit de interviews: de beleidsurgentie is niet hoog en veelal incident en crisis gedreven. *“De urgentie is niet hoog genoeg. Stresstesten en klimaattafels zijn niet voldoende om klimaatadaptatiedoelstellingen te halen en maatschappelijke urgentie is louter gedreven door incidenten en korte termijn (Katrina, Valkenburg, Hitte van 2018/2019).”*

“Klimaatadaptatie stond niet op de LNV agenda in 2016, maar is nu een begrip. LNV, Landbouw en Natuur, hebben een Droogte-team opgericht. De beleidsurgentie is incident gedreven en crisis gestuurd met als speerpunten het extreme weer zoals hagelbuien en de hittestress van 2018/2019.”

Samenvattend: De beleidsurgentie is ad-hoc en crisis gedreven. Structurele politieke prioriteit en concrete doelen (zoals bij mitigatie) voor de Klimaatadaptatie opgave en organisatie ontbreken.

KOPPELING MET ANDERE TRANSITIES EN OPGAVEN

“De beleidsurgentie verbreedde zich van klimaatmitigatie, als energietransitie en circulair bouwen, gekoppeld aan de bouwopgave, naar klimaatadaptatie, zoals klimaatbestendig bouwen en groene daken. Mede door de speerpunten van hittestress, wateroverlast en funderingsschade door droogte.”

De klimaatadaptatie opgave hangt samen met andere maatschappelijke transities en/of opgaven zoals bijvoorbeeld migratie, de nieuwbouwopgave, beheer en vervangingsopgave, de energietransitie, de stikstofopgave, circulariteit, biodiversiteit, waterkwaliteit, waterkwantiteit, veiligheid, leefbaarheid, betaalbaarheid, en de gezondheidsopgave. Dit biedt ‘meekoppelkansen’ voor de nationale klimaatadaptatie strategie. Deze koppelingen vragen om een centrale, transitie-overstijgende, integrale blik en daarnaast om monitoring, systematiek en regie op klimaatadaptatie.

Evaluatie van (de uitvoering van) beleid wordt bemoeilijkt zolang er geen sprake is van een integraal nationaal plan voor klimaatadaptatie met een overzicht van doelen en activiteiten en monitoring onvolledig is.

Het kabinet heeft in 2007 en ook daarna meermalen aangegeven een integrale aanpak van klimaatadaptatie wenselijk te vinden. In 2021 mist deze integrale aanpak nog steeds. Hoe keren we het tij?

“Het vierde kabinet-Balkenende heeft in de nationale adaptatiestrategie, opgesteld in 5/8 2007, aangegeven dat ‘een intersectorale en integrale aanpak’ van klimaatadaptatie noodzakelijk is (vergaderjaar 2007—2008, Kamerstuk 31 269, nr. 1). In deze strategie staat: “Aanpassing aan klimaatverandering moet plaatsvinden in verschillende sectoren en op verschillende plaatsen. Het gevaar is groot dat de ene maatregel de andere tegenwerkt. Intersectorale afstemming is erg belangrijk. Beter nog is het om te proberen synergie tussen verschillende maatregelen te bereiken. (...) Een integrale aanpak helpt bij het afwegen van de verschillende belangen en het realiseren van synergie.” In de strategie kondigt het kabinet verder

aan dat “... het streven is om aanpassing aan klimaatverandering reeds in 2015 integraal onderdeel te laten zijn van beleid.”²²

De Algemene Rekenkamer concludeerde in 2012 al een gebrek aan samenhang en afstemming tussen departementen en beleidsterreinen; *“Zo bestaat het risico dat activiteiten en maatregelen elkaar overlappen of ongewenste bijwerkingen hebben op andere terreinen. Een voorbeeld van een adaptatiemaatregel waarbij een ongewenst neveneffect zou kunnen optreden, is het aanleggen van vijvers en waterpleinen in steden. Zulke waterplaatsen brengen verkoeling in de stad in tijden van hitte, terwijl ze bij hevige neerslag kunnen dienen als waterberging. Deze op het eerste gezicht slimme maatregel kan vanuit het oogpunt van volksgezondheid negatieve gevolgen hebben, omdat klimaatverandering behalve hoge temperaturen en meer neerslag ook een verhoogd risico op watergerelateerde ziekten met zich meebrengt. Mensen kunnen bijvoorbeeld ziek worden van blauwalg, een klein organisme dat goed gedijt in stilstaand water met een hoge temperatuur. Stilstaand water kan ook een broedplaats zijn voor insecten. Via beten van bepaalde exotische insecten kunnen virussen van infectieziekten op mensen worden overgebracht.”²³* Een ander ‘meekoppel’ voorbeeld met positieve en negatieve effecten, is het bouwen van groene woontorens in steden. De groene woontorens hebben een positief effect op het woningaanbod (meer woningen per m²) en de leefbaarheid (meer natuur en verkoeling) in steden, maar kunnen een negatief effect op de volksgezondheid (allergieën) en de veiligheid (verticale branden).

“Wanneer samenhang in de beleidsactiviteiten ontbreekt, kan dat ertoe leiden dat het beleid als geheel niet effectief is. Ook bestaat het gevaar dat er kansen worden gemist. Maatregelen in verschillende sectoren kunnen elkaar namelijk ook versterken en zo de klimaatadaptatie een extra stimulans geven.”²⁴ aldus de Rekenkamer. *“In de lokale praktijk zullen de mogelijkheden om klimaatadaptatie mee te koppelen met andere transitieën ten volle benut moeten worden. Dit geldt in het bijzonder voor de energietransitie, gezien de urgentie en de druk daarvan op de ruimte – zowel ondergronds als bovengronds – en de relatie ervan met de*

²² Antwoorden Algemene Rekenkamer op vragen over rapport Aanpassing aan klimaatverandering: strategie en beleid, vergaderjaar 2012-2013, kamerstuk 33.470, nr.2

²³ Algemene Rekenkamer, Rapport – Aanpassing aan klimaatverandering – Strategie en beleid, TK vergaderjaar 2012-2013, 33.470, nr. 2

²⁴ Algemene Rekenkamer, Rapport – Aanpassing aan klimaatverandering – Strategie en beleid, TK vergaderjaar 2012-2013, 33.470, nr. 2

toenemende behoefte aan koeling in woningen en gebouwen en in de openbare ruimte. Gebeurt dit niet, dan wordt klimaatadaptatie duurder dan nodig is en worden kansen gemist op het gebied van draagvlak, duurzaam ruimtegebruik, ruimtelijke kwaliteit en gezondheid. Als het koppelen van fysieke maatregelen niet mogelijk is, zou voor toekomstige klimaatadaptatiemaatregelen ruimte moeten worden gereserveerd.”²⁵

Samenvattend: Om te voorkomen dat we over 4, 9 of 14 jaar opnieuw de conclusie moeten trekken dat de gewenste integrale aanpak ontbreekt, is behoefte aan centrale regie bij het maken van keuzes, waarbij de korte en lange termijneffecten van keuzes op het ene beleidsterrein zichtbaar worden gemaakt op andere beleidsterreinen en vice versa.

²⁵ Nationaal perspectief klimaatadaptatie - Rapportage NAS 2017 - 2019 (2020)

CONCLUSIE & AANBEVELINGEN

Deze bouwsteen evaluatie is input voor de besluitvorming of de NAS2016 geactualiseerd moet worden en, zo ja, op welke punten dat nodig is.

Hieronder vatten we de conclusie samen en geven we onze aanbevelingen.

CONCLUSIE

Klimaatadaptatie is alles wat te maken heeft met aanpassing aan de huidige en veranderende klimaatsituatie. Nederland is hier al decennialang mee bezig op het gebied van hoogwaterbescherming en waterkwantiteit. Vooral de andere aspecten van klimaatadaptatie hebben dus behoefte aan een beleidsimpuls. Een NAS die verder kijkt dan Ruimtelijke adaptatie is nodig, om oog te houden voor de verschillende transitie en opgaves, en de verbindingen daartussen, juist omdat 'alles met alles samenhangt'. Denk aan: woningbouw, gezondheid, biodiversiteit, energietransitie, migratie, veiligheid.

Actualisatie: JA

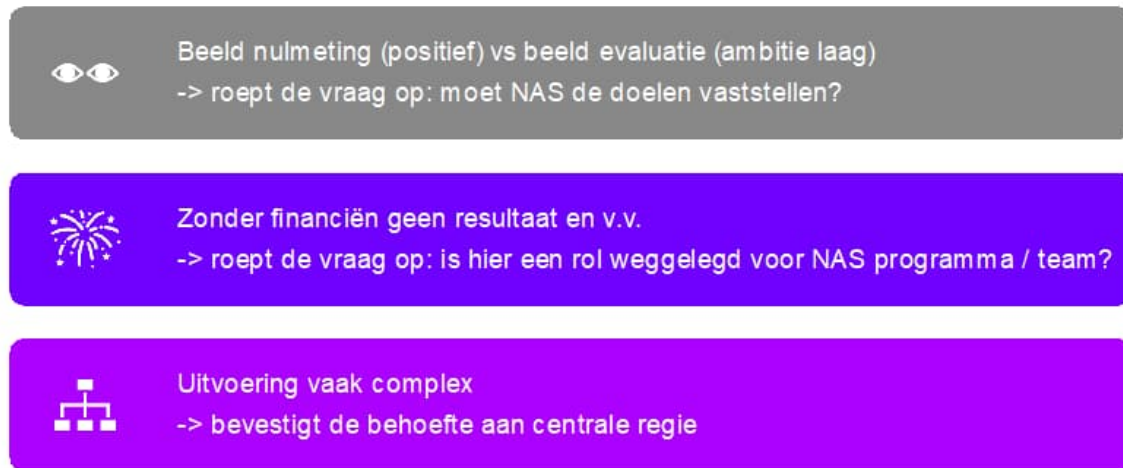
Behoeft de NAS2016 actualisatie of aanscherping? De conclusie op basis van de interviews met het werkveld is: Ja. De vervolgvraag is: op welke punten behoeft zij aanscherping? We voorzien drie nieuwe rollen voor het NAS programma/team en geven 7 aanbevelingen mee voor de actualisatie.

Drie nieuwe rollen

Deze bouwsteen geeft drie nieuwe, nog niet of onvoldoende ingevulde rollen voor het NAS programma/team om de uitvoering te versnellen:

1. Doelen - stel adaptatie beleids- en uitvoeringsdoelen vast,
2. Financiën - regel adaptatie beleids- en uitvoeringsfinanciën, en
3. Regie - voer centrale regie over adaptatie beleid en uitvoering.

De nulmeting uitgevoerd door ORG.ID bevestigt de behoefte aan deze drie rollen. Zie figuur 4.

Figuur 4: Behoeftes naar aanleiding van de nulmeting

Het advies van de Raad van State dat op 28 oktober 2021 verscheen (zie kader), stipt voor mitigatie dezelfde drie aspecten aan als wij hierboven meegeven voor adaptatie; zowel bij mitigatie als adaptatie is behoefte aan regie, doelen en financiën (begroting).

“Wat zou er moeten gebeuren?”

Een minister van Klimaat

Volgens de Afdeling advisering is meer nationale regie nodig om klimaatverandering tegen te gaan. Er zou een minister in het kabinet moeten komen die de verantwoordelijkheid voor het totale klimaatbeleid draagt. Daarnaast kan worden gedacht aan een nationale programmaorganisatie onder verantwoordelijkheid van deze minister die is gericht op monitoring en sturing van de uitvoering. Gemeenten, provincies en waterschappen moeten een stevige rol houden in de fase van consultatie en overleg, en uiteraard in het netwerk van de uitvoering.

Snelle en substantiële wijziging Klimaatwet

De Nederlandse Klimaatwet moet snel en substantieel gewijzigd worden en zou, als het gaat om de klimaatdoelen voor 2030 en 2050, even ambitieus moeten zijn als de Europese Klimaatwet die sinds deze zomer in Europa geldt. Daarnaast zouden in de Nederlandse Klimaatwet bijvoorbeeld doelen kunnen worden opgenomen voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie.

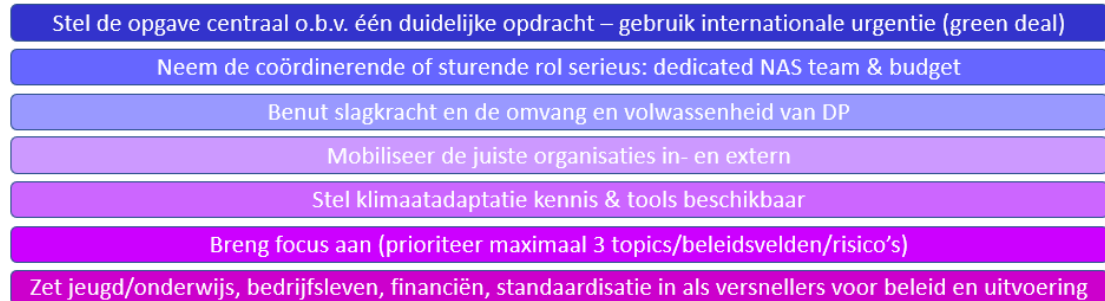
Klimaatbeleid in lijn brengen met begrotingscyclus

Verder ligt het voor de hand om de beleidscyclus in de Nederlandse Klimaatwet in lijn te brengen met de begrotingscyclus. Dat zou onder meer betekenen dat de Klimaat- en Energieverkenning van het Planbureau voor de Leefomgeving eerder dan nu zou moeten verschijnen, zodat het kabinet op tijd over de relevante informatie kan beschikken als de jaarlijkse begroting wordt opgesteld.”²⁶

²⁶ <https://www.raadvanstate.nl/actueel/nieuws/@127326/beschouwing-klimaatnota-2021/>

AANBEVELINGEN

Op basis van de gehouden interviews en de workshop, geven wij 7 punten mee, om de NAS op te actualiseren. Per punt beschrijven we ons inzicht en geven wij ons advies.

Figuur 5: 7 aanbevelingen voor de NAS

1. Stel de opgave centraal

INZICHT: De opgave van de NAS is niet bij iedereen duidelijk. Betrokkenen vullen de opgave bij gebrek aan beleidsopdracht naar eigen inzicht (en vaak 'uit enthousiasme') individueel in. Anderen blijven kritisch vragen of er een opgave ligt en wat die opdracht precies is, om te voorkomen dat er werk verzet wordt, waar geen vraag naar is.

Veelgehoord in de interviews is de 'left over' afbakening van de NAS; *'De NAS doet alles wat het Deltaprogramma niet doet'*. Nadeel van een dergelijke afbakening is dat de scope een schuivend doel wordt, en in dit geval afhankelijk van het Deltaprogramma. Hoe meer het Deltaprogramma oppakt, hoe minder er overblijft voor de NAS.

In 2007 was er bewust voor gekozen om in de strategie nog geen concrete doelen, maatregelen en tijdspad op te nemen. Dit werd niet haalbaar en opportuun geacht. Dit stadium zijn we nu voorbij.

Al in 2012 werd benoemd dat de nationale adaptatiestrategie bedoeld is als richtinggevend document voor de lange termijn. Het kabinet zou binnen afzienbare tijd een nationaal klimaatadaptatieprogramma moeten (laten) ontwikkelen en implementeren. Dit programma zou een omvattend en samenhangend pakket van maatregelen moeten omvatten. *"Al bestaande activiteiten, zoals het Deltaprogramma, kunnen in dit programma worden opgenomen en overig bestaand beleid kan hierop worden afgestemd. De vermelde doelen zijn SMART geformuleerd en de strategie bevat concrete,*

meetbare maatregelen.”²⁷ Niet-ruimtelijke maatregelen, waaronder maatregelen op het gebied van gezondheid (zoals nieuwe vaccinatieprogramma’s met oog op nieuwe ziekten), zouden net zo veel aandacht moeten krijgen als ruimtelijke maatregelen.

Wat in 2012 gold, geldt nu nog steeds: De kwaliteit van de nationale adaptatiestrategie kan worden beoordeeld aan de hand van de criteria die INTOSAI²⁸ hiervoor heeft opgesteld.²⁹ *“Zo moet een adaptatieplan of -strategie aansluiten bij de geïdentificeerde risico’s en kwetsbaarheden en moet het alle beleidssectoren omvatten die te maken hebben met de invloeden van klimaatverandering: ruimtelijk en niet-ruimtelijk. Ook moet de strategie de te nemen maatregelen vermelden (bij voorkeur SMART³⁰ geformuleerd), de prioritering van de maatregelen, de kosten van de maatregelen en de verantwoordelijkheidsverdeling tussen de betrokken bewindspersonen en overige partijen.”³¹*

Ons advies: Formuleer een duidelijke opdracht met SMART doelen, bijvoorbeeld aan de hand van de INTOSAI criteria. Maak gebruik van de internationale urgentie. De opgave is veranderd sinds 2016. Geef het NAS programmteam de taak om namens Nederland op klimaatadaptatie beleid, uitvoering en resultaten aan Brussel te rapporteren³² en de consequenties van Europees beleid voor het nationale klimaatadaptatie beleid, uitvoering en resultaten in Nederland te vertalen.

Neem bij de herformulering de inzichten en vragen voortkomend uit de nulmeting mee: stel doelen, regel financiën, voer centrale regie uitgevoerd door een gefocust en gecommitteerd team. Werk samen met het Deltaprogramma, gebruik haar menskracht, en maak de verantwoordelijkheidsverdeling duidelijk en concreet.

²⁷ Algemene Rekenkamer, Rapport – Aanpassing aan klimaatverandering – Strategie en beleid, TK vergaderjaar 2012-2013, 33.470, nr. 2

²⁸ INTOSAI: International Organisation of Supreme Audit Institutions.

²⁹ INTOSAI (2010b). Auditing the Government Response to Climate Change. Guidance for Supreme Audit Institutions. Z.p.: INTOSAI WGEA.

³⁰ SMART: specifiek, meetbaar, afgestemd, realistisch, tijdgebonden

³¹ Algemene Rekenkamer, Rapport – Aanpassing aan klimaatverandering – Strategie en beleid, TK vergaderjaar 2012-2013, 33.470, nr. 2

³² : EU verordening 2020/1208 (artikel 4 en Bijlage I)

2. Neem de coördinerende rol serieus

INZICHT: De kracht van de NAS is ook haar zwakte. Door te kiezen voor de verbreding in combinatie met een aanjagende rol ligt het gevaar van versnippering, gebrek aan focus, en gebrek aan overzicht op de loer.

De verantwoordelijkheid voor het klimaatadaptatiebeleid is niet toegewezen aan één coördinerend minister. Elk van de betrokken ministers heeft nog steeds een eigen sectorale verantwoordelijkheid. Er bestaat geen integraal overzicht van de activiteiten die de verschillende departementen op dit terrein ontplooiën en de relatie daartussen. Ook een overzicht van de verdeling van taken en verantwoordelijkheden ontbreekt.

Kies voor een minder vrijblijvende aanpak, bij voorkeur een regievoerende en sturende rol, en benoem een bijbehorend *dedicated* team en budget.

Het kabinet zou een goede interdepartementale samenwerking tot stand moeten brengen op het terrein van klimaatadaptatie. Ook dient het kabinet zorg te dragen voor periodieke monitoring, evaluatie en indien nodig bijstelling van het adaptatiebeleid. De governance structuur en herijking is uiteraard afhankelijk van de opdracht.

In 2012 schreef de Rekenkamer hierover: *“De strategie gaat ook niet in op de taak- en verantwoordelijkheidsverdeling tussen de bewindspersonen en overige betrokken partijen. Er wordt slechts in algemene zin gesproken over een gezamenlijke verantwoordelijkheid en er wordt vermeld dat adaptatiemaatregelen vooral een lokale en regionale schaal hebben. Uit ons onderzoek is gebleken dat ook dit een bewuste keuze is geweest. Detaillering van taken en verantwoordelijkheden werd op dat moment niet haalbaar en opportuun geacht. Men wilde eerst zorgen voor bewustwording en «een momentum opbouwen».”*³³ De Rekenkamer signaleert met name verschillen tussen landen in de organisatie en coördinatie van de aanpak van de adaptatie aan klimaatverandering: *“Zo constateren wij er in Engeland door de invoering van wetgeving (de Climate Change Act uit 2008) sprake is van sterke nationale regie op het adaptatiebeleid.”*³⁴ Een wettelijke basis en duidelijke opdracht maakt verschil.

³³ Algemene Rekenkamer, Rapport – Aanpassing aan klimaatverandering – Strategie en beleid, TK vergaderjaar 2012-2013, 33.470, nr. 2

³⁴ Antwoorden Algemene Rekenkamer op vragen over rapport Aanpassing aan klimaatverandering: strategie en beleid, vergaderjaar 2012-2013, kamerstuk 33.470, nr.2

Ons advies: Zorg voor een heldere structuur en voldoende borging in alle bestuurslagen. Op dit moment is het DO NAS het hoogste overlegorgaan, er is geen verankering op bestuurlijk (BO) niveau. Dat moet er – mits er een opdracht³⁵ komt – wel komen. Ook dient de agendering, het aantal en de achtergrond van de deelnemers van de overleggen opnieuw gezien worden. Het IO behandelt de voorbereiding van besluiten, de deelnemers dienen aan de voorbereiding een bijdrage te kunnen leveren. Op dit moment is het niet zo dat alle DO deelnemers een afvaardiging in het IO hebben. Daarnaast is het evenmin zo dat het DO zich op dit moment primair focust op besluitvorming.

3. Benut en koppel met de kracht van het Deltaprogramma

INZICHT: De aandacht voor zowel klimaatadaptatie als klimaatmitigatie gaat uit naar concrete programma's. Waar DPRA die functie vervult binnen het bredere topic klimaatadaptatie, vervult de energietransitie dit binnen het bredere topic klimaatmitigatie. Zorg dat het overkoepelende programma NAS ook concreet wordt, zodat de juiste (politieke en private) aandacht gewaarborgd en verzekerd is.

Dergelijke concrete programma's starten met een wil tot samenwerking en een set van bestuurlijke afspraken. Dat er een grote opgave is, waar iedereen een deel van de puzzel heeft en partijen afspreken daar samen in op te trekken. Bij de energietransitie is dat het Klimaatakkoord, waardoor nu alle betrokken departementen met stakeholders aan de slag zijn. Hiermee is urgentie gecreëerd.

Voor de NAS ontbreken deze bestuurlijke afspraken met doelen (nog).

De NAS heeft bedoeld of onbedoeld last van het Calimero effect jegens het Deltaprogramma. Veel geïnterviewden vonden het verwarrend dat er zo'n grote kloof tussen NAS en Deltaprogramma bleek te bestaan. *“We zijn gebaat bij één centrale sturing en duidelijkheid. Deze sturing en duidelijkheid moet breder zijn dan alleen water.”*

Ons advies: Omarm en werk nauw samen met deze 'grote broer' en lift mee op het uitvoeringsapparaat en de tractie die het Deltaprogramma al hebben. Benut de volwassenheid en kennis van het Deltaprogramma en het team voor het bepalen van doelen, financiën en de regie van de NAS, alsook voor de bemensing van het NAS team.

³⁵ Zie aanbeveling 1: Stel de opgave centraal. Zorg voor een duidelijke opdracht.

4. Mobiliseer organisaties

INZICHT: Hoewel het mensenwerk is, en de voortgang tot nu toe in belangrijke mate afhangt van de deelnemende mensen, voorkom dat het te veel afhankelijk wordt van deze mensen, zodat bij vertrek van experts de continuïteit gewaarborgd en verzekerd is. De verbindende en dialogen aanpak van de NAS heeft voor een breed netwerk van experts, afgevaardigden en vrijwilligers gezorgd. Een juiste organisatiestructuur met duidelijke verantwoordelijkheid draagt zorg voor continuïteit en samenwerking bij de uitvoering.

Ons advies: Mobiliseer organisaties in plaats van personen om continuïteit te waarborgen.

5. Stel kennis en tools beschikbaar

INZICHT: De complexiteit en benodigde integrale aanpak naar een klimaat adaptieve maatschappij wordt gestuurd op basis van gedegen onderzoek, uitbouwende kennis en het inzichtelijk maken van risico's. Er is veel kennis beschikbaar en vanuit het Klimaatadaptatie netwerk, nationaal en internationaal, wordt steeds meer kennis ontwikkeld. Lokaal, regionaal en Rijks aanpak wordt gestart en uitgebouwd op basis van deze kennis en moet daarom centraal belegd en beschikbaar zijn. Hiervoor is het kennisportaal Klimaatadaptatie geïnitieerd. Hoewel dit platform overzichtelijk is en centraal georganiseerd is, blijft er behoefte aan duidelijkere doelgroep- of thema-gerichte hulpmiddelen en begeleiding. Denk hierbij aan monitoring, coördinatie en doorontwikkeling van tools. Vooral de eindgebruiker heeft moeite met de complexiteit van de verschillende en gekoppelde vraagstukken en heeft een hulpvraag naar concrete tools die sturing en prioriteiten aangeven.

Al in 2011 adviseerde de VN-klimaatconventie landen, met name vanwege het complexe en langetermijnkarakter van klimaatverandering, om *“de implementatie van adaptatieplannen te monitoren, het ingezette beleid periodiek te evalueren en zo nodig te herzien teneinde de effectiviteit, efficiency en toereikendheid van het beleid te waarborgen.”*³⁶

³⁶ UNFCCC (2011a). Making informed adaptation decisions. The Nairobi Work Programme on impacts, vulnerability and adaptation to climate change. Bonn: UNFCCC

Ons advies: Investeer in monitoring en praktijkgericht leren zodat er kennis doorontwikkeld wordt (nationaal en internationaal) en stel deze kennis beschikbaar.

6. Breng focus aan

INZICHT: Een van de behaalde doelen van de NAS2016 was verbreding. Om de aanpak te verbeteren is er focus nodig op bepaalde hoofdonderwerpen zonder de brede aanpak te verliezen. Minder onderwerpen in plaats van meer. Mandaat voor een regie-voerende rol op 3 hoofdonderwerpen is makkelijker te krijgen en uit te voeren is dan op 19 beleidsvelden.

De drie gekozen hoofdonderwerpen raken door de ‘mee-koppelkansen’ aan alle beleidsvelden, en deze opzet stimuleert een integrale benadering. Door binnen ieder beleidsveld de klimaatadaptatie via maximaal 3 hoofdonderwerpen te laten verlopen, stimuleren we de gewenste integrale kijk en bieden we ieder beleidsveld handelingsperspectief.

Ons advies: Kies 3³⁷ beleidsveld-overstijgende hoofdonderwerpen

Uit de interviews kwamen de volgende drie overkoepelende, beleidsveld-overstijgende en actuele onderwerpen³⁸ voor klimaatadaptatie:

1. *Ruimtelijke adaptatie – zeespiegelstijging, extreem weer, landschap/natuur - met vooral ruimtelijke maatregelen*
2. *Gezondheid – pandemie, allergie, biodiversiteit - met vooral niet-ruimtelijke maatregelen*
3. *Gebouwde leefomgeving – energietransitie, circulariteit, cultureel erfgoed, mobiliteit, woningbouw opgave – met een mix aan ruimtelijke en niet-ruimtelijke maatregelen*

Naast de focus van het Deltaprogramma op Ruimtelijke Adaptatie, kan met een focus op Gezondheid en Gebouwde leefomgeving de komende periode voortgang geboekt worden. Alle departementen en beleidsvelden wordt gevraagd met hun klimaatadaptatie-inspanningen een bijdrage te leveren

³⁷ Bij voorkeur maximaal drie hoofdonderwerpen, meer dan 3 onderwerpen aanhouden = geen keuze/focus. Regelmatig evalueren, monitoren en eventueel herzien van de onderwerpen kan uiteraard wel!

³⁸ Onderwerpen kunnen thema's (zoals gezondheid) of risico's (zoals hitte) zijn. Belangrijk bij de keuze van de onderwerpen is dat ze meerdere sectoren en beleidsvelden omhelzen en een goede afstemming en samenwerking vergen (waarbij maatregelen binnen het niet-ruimtelijke (zorg, sociale) domein en ruimtelijke (fysieke) domein nodig zijn), zo voorkom je verzuiling en verlies je niet de brede blik en intersectorale aanpak van de NAS.

aan deze drie topics. Een voorbeeld: Veiligheid is een beleidsveld dat raakt aan Ruimtelijke adaptatie (bijv. bij overstroming), Gezondheid (bijv. bij een pandemie) en Gebouwde leefomgeving (bijv. bij branden).

Zo ontwikkel je naast handelingsperspectief, massa, momentum en aandacht. De regie over deze 3 hoofdonderwerpen heen wordt gevoerd door de NAS, waarbij het Deltaprogramma de regie binnen het topic Ruimtelijke adaptatie voert, en de NAS de regie binnen de topics Gezondheid en Gebouwde leefomgeving.

7. Zet versnellers in

INZICHT: Uit de groepsinterviews en gevalideerd in de workshop van 7 september kwamen vijf typen versnellers naar voren. Versnellers zijn individuen, organisaties of sectoren die een rol kunnen spelen bij het effectiever en efficiënter (laten) uitvoeren van klimaatadaptatiebeleid:

- 1. Jeugd (en/of Onderwijs) als versneller*
- 2. Bedrijfsleven als versneller*
- 3. Financiën als versneller*
- 4. Standaardisatie als versneller*
- 5. Internationaal als versneller*

Ons advies: Zet versnellers in om de aanpak van klimaatadaptatie effectiever en efficiënter te laten verlopen. Hiervoor zijn verschillende opties/kansen:

KANS van versneller 1, 2 en 3 – Voor de toekomst ligt er een kans om andere partijen (profit, non-profit, etc.) gedurende de gehele levenscyclus van de klimaatopgave³⁹ te betrekken, dus niet alleen bij de uitvoering, maar ook bij het bewust worden en het aanjagen. De overheid kan het niet alleen en heeft partners nodig. Denk aan de rol die de jeugd (en / of onderwijs), het bedrijfsleven, de financiële sector hierin kunnen betekenen. Dit is overigens niet nieuw en al aangekaart bij het opstellen van de NAS2016. De pijn of plezier van het uiteindelijke resultaat van een klimaat adaptieve aanpak ligt grotendeels ook bij deze partijen. Het vroegtijdig betrekken en samenwerken creëert dan ook draagkracht, begrip voor de moeilijke afwegingen.

³⁹ De levenscyclus van de klimaatopgave loopt van 'nog niet gestart', via 'beleidsvoorbereidend', naar 'uitvoering', naar 'verbetering', naar 'evaluatie' en 'monitoring'..

KANS van versneller 4 - De toegevoegde waarde van standaardisatie is transparantie, eenduidigheid, ontzorgen, innovaties tot 'mainstream' maken. OSKA (Overleg Standaarden Klimaatadaptatie) is een platform van publieke en private partijen om gezamenlijk afspraken te maken voor welke onderwerpen en door wie actualisering van bestaande standaarden en de ontwikkeling van nieuwe standaarden nodig is. OSKA bestaat sinds 2019. Door OSKA een grote(re) rol te geven en nauwer te betrekken bij het programma, bijvoorbeeld bij de monitoring, kan de uitvoering versnellen.

KANS van versneller 5 – Internationaal kan op een meerdere manieren als versneller bij de uitvoering voor de drie gekozen klimaatadaptatie hoofdonderwerpen worden ingezet: we noemen er hier drie: als politieke prioriteit, als verbinder, als kenniskatalysator.

Allereerst zetten de internationale doelen de nationale politiek aan tot actie. De internationale context kan de broodnodige politieke prioriteit creëren. De meeste ministeries hebben een apart team of DG voor hun internationale beleid. Zoals eerder geopperd: Geef het NAS programmateam de taak om namens Nederland op klimaatadaptatie beleid, uitvoering en resultaten aan Brussel te rapporteren⁴⁰ en de consequenties van Europees beleid voor het nationale klimaatadaptatie beleid, uitvoering en resultaten in Nederland te vertalen.

Een tweede voordeel is dat het internationale perspectief kan helpen om ook in Nederland een samenhangend verhaal rond klimaatbeleid op te stellen, waarin niet de historisch gegroeide strijd tussen klimaatadaptatie (IenW) en klimaatmitigatie (EZK), of tussen ruimtelijke adaptatie (Deltaprogramma) en klimaat adaptatie (NAS) centraal staat, maar de onderlinge samenhang.

Op dit moment merken de provincies, gemeenten en marktpartijen de strijd tussen de verschillende departementen op rijksniveau, ze hebben last van de nationale silo-aanpak en soms tegengestelde doelen. Zij hebben het gevoel dat zij 'het' mogen oplossen, de moeilijke keuzes mogen maken zonder prioriteitstelling van de Rijksoverheid of extra steun.

⁴⁰ : EU verordening 2020/1208 (artikel 4 en Bijlage I)

Ten derde is er een groot kennisnetwerk beschikbaar buiten de grenzen van Nederland. Kennis vanuit Nederland kan geëxporteerd worden ter ondersteuning van ons ontwikkelings-en-economische beleid, alsook ter ondersteuning van een wederkerig delen ter versnelling van een verbeterde aanpak. Behalve het delen van kennis is het gezamenlijk ontwikkelen van kennis ook een aandachtspunt. Samen met Europa is er meer slagkracht, expertise en kunnen onderwerpen verdeeld worden om zo sneller tot actie te komen. Het ondersteunt ook de samenwerking in geval van een crisis. Klimaat urgenties stoppen niet bij de grens.

HOE NU VERDER

Ons advies is binnen 2 maanden een taskforce in te stellen die de taak krijgt om de NAS te actualiseren, en dat besluit op politiek niveau te bestendigen.

Vervolgens gaat deze taskforce in 2-3 maanden concreet uitwerken hoe en in welke mate de aanbevelingen uit deze en andere bouwstenen meegenomen moeten en kunnen worden in een nieuwe NAS (NAS22).

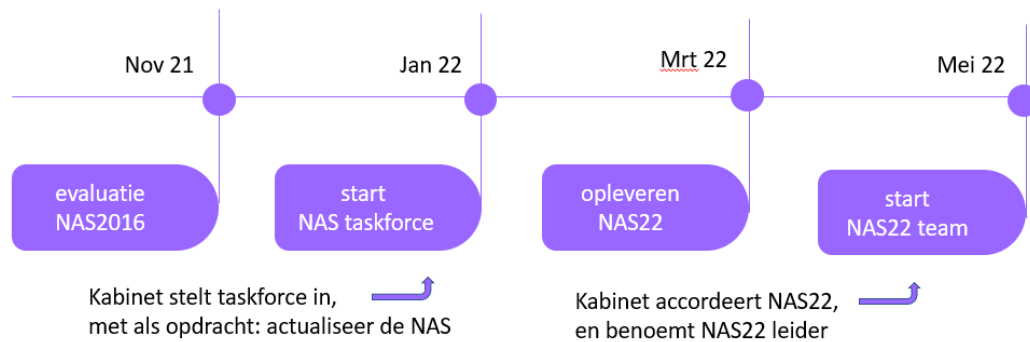
Onze aanbeveling voor de NAS taskforce

De taskforce is een onafhankelijk en tijdelijk team – los van het bestaande NAS programmateam – dat onder leiding van een kwartiermaker aan de slag gaat met de actualisatie. De taskforce bestaat uit 1 kwartiermaker van voldoende senior signatuur en politiek-bestuurlijke bagage (minimaal DG niveau), ondersteund door 3-6 medewerkers. Om te voorkomen dat het een te eenzijdig inside-out en Haags beeld vormt, is de driehoek 'Overheid, Markt, Samenleving' vertegenwoordigd in de taskforce, dat wil zeggen;

- *1-2 medewerkers met Overheids-profiel (internationaal, nationaal, regionaal, lokaal) van een bij de NAS betrokken (zoals ministerie, gemeente) en/of nog niet betrokken overheidsorganisatie.*
- *1-2 medewerkers met een Markt-profiel (o.a. organisaties uit het bedrijfsleven en financiën),*
- *1-2 medewerkers met een Maatschappelijk profiel (o.a. organisaties uit het veld van jeugd/onderwijs en standaardisatie).*

De taskforce levert binnen 3 maanden een geactualiseerde NAS op, NAS22, inclusief een uitvoeringsplan, governance structuur en financieel voorstel. De taskforce ziet ruimtelijke adaptatie als onderdeel van klimaatadaptatie. De taskforce zal klimaat en ruimtelijke adaptatie niet als silo's maar in samenhang benaderen. Na goedkeuring door het kabinet op deze actualisatie, kan de NAS22 leider benoemd worden. Hij/zij kan een NAS22 team gaan vormen en aan de slag.

De uitwerking en tijdslijn is in onderstaand schema weergegeven.

Figuur 6: tijdslijn voor actualisatie NAS

BIJLAGE 1

DOCUMENTEN

SAMENVATTEND OVERZICHT

Sinds de eeuwwisseling is er in Nederland, breder dan alleen water, actief onderzocht welke impact klimaatverandering op onze maatschappij heeft. Programma's zoals Kennis voor Klimaat, onderzoeken vanuit de rekenkamer, verschillende ministeries waaronder o.a. I&W, en onafhankelijke sectorstudies uitgevoerd door verschillende kennisinstellingen waaronder PBL, Imares, TNO en universiteiten, hebben een sterke ondergrond opgebouwd voor een klimaat risicoanalyse en nationale strategie.

In navolging van de Europese unie is in December 2016 de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS2016) gepubliceerd en in het voorafgaande jaar opgesteld. De NAS is een concreet strategisch document dat als leidraad dient voor de klimaat adaptieve doelstellingen van de overheid en ondermeer gericht op het versterken van bewustwording en het bevorderen van bewust handelen. Dat is een proces van lange adem.

De staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu, het coördinerende ministerie van I&W, maar ondersteund door VWS, EZ, J&V en BuZa, schrijft een brief aan de tweede kamer en presenteert de NAS strategie in December 2016, en kondigt het Uitvoerings Programma NAS aan voor 2017.

Van actielijnen naar dialogen

In 2016 zijn er zes NAS-actielijnen gestart om de effecten van klimaatverandering beheersbaar te maken door een gezamenlijke aanpak met focus op:

1. *Het verhogen van bewustzijn van de noodzaak van klimaatadaptatie*
2. *Het stimuleren van het in de praktijk brengen van klimaatadaptatie*
3. *Het benutten en uitbouwen van de kennisbasis*
4. *Het adresseren van urgente klimaatrisico's*
5. *Het verankeren van klimaatadaptatie in beleid, wet- en regelgeving*

6. Monitoring van de voortgang en de effectiviteit van het klimaatadaptatiebeleid

In 2017 vormen de (actiegerichte) nationale klimaatadaptatiedialogen de eerste kernactiviteiten van de NAS. De dialogen zijn gericht op het maken van actieplannen en op het maken van afspraken over de uitvoering ervan. Door een verbindende aanpak van klimaat dialogen met ministeries, beleidsvelden, sectoren en kennisinstellingen bouwt de NAS aan een breed netwerk en kennis van waaruit het bollenschema wordt geboren. Deze manier van visualiseren van risico's, op basis van onderzoek en input van experts maakt inzichtelijk wat klimaatverandering betekent voor alle lagen en hoe klimaat adaptatie veranderingen (positief en negatief) zich tot elkaar verhouden. Het bollenschema heeft klimaatadaptatie op de nationale, regionale en gemeentelijke agenda gezet, in kennis en beleid. De NAS maakt duidelijk dat het bereiken van de afgesproken doelen nationaal, maar ook buiten haar grenzen, een grote inspanning vraagt.

In maart 2018 is een Uitvoeringsprogramma (UP NAS) opgesteld. Doel van het UP NAS is om klimaatadaptatie onderdeel te maken van beleid, beleidsuitvoering en relevante activiteiten van overheden, maatschappelijke organisaties, inwoners en bedrijven.

Voor 2018-2019 zijn vijf speerpunten benoemd:

- 1. Hittestress*
- 2. Infrastructuur*
- 3. Landbouw*
- 4. Gebouwde omgeving*
- 5. Samenwerken aan provinciale en regionale strategieën en visies*

Van klimaatrisico's naar dialogen

Initieel kijkt de NAS2016 naar adaptatie t.o.v. 4 grote klimaatrends: het wordt warmer, natter, droger en de zeespiegel stijgt. Daarnaast beschrijft de NAS2016 zes urgente klimaatrisico's:

Bij extreem weer:

- 1. Meer hittestress bij mensen*
- 2. Vaker uitvallen van delen van vitale en kwetsbare functies*
- 3. Frequenter oogstschade en andere schade in land- en tuinbouw*

Door geleidelijke klimaatverandering:

- 4. Biodiversiteitsverlies door verschuiving van klimaatzones*

5. *Gezondheidsverlies, arbeidsverlies en kosten door een mogelijke toename van allergieën en infecties.*

En verder:

6. *Cumulatieve effecten*

Nederland heeft met het Deltaprogramma al jaren aandacht voor water gerelateerde adaptatie, maar het wordt duidelijk dat de klimaatverandering breder is. Door directe urgentie krijgt met name hittestress brede aandacht vanuit verschillende beleidsvelden.

De warme zomers van 2017 en 2018 creëren een urgentie die leidt tot een breder integraal onderzoek en samenwerking met landbouw, natuur, gezondheid en gebouwde omgeving. De NAS leidt met kennis, dialogen, conferenties en een netwerk-aanpak de communicatie en agendering van de noodzaak voor een klimaat-adaptieve aanpak van cruciale opgaves op nationaal niveau, maar ook in de provincies en uiteindelijk bij de gemeenten.

Verschillende ministeries verwerken de klimaatadaptatie kennis in hun beleid en actieprogramma's erkennen de bredere integrale verbondenheid. Bijvoorbeeld het ministerie van BZK met de NOVI kijkt klimaat adaptief naar de bouwopgave, naar groener bouwen, maar ook naar de energietransitie en werkt tegelijkertijd samen met VWS ter bestrijding van hitte-eilanden en een ter voorkoming van een toename van allergieën door meer en andere vegetatie in de stad.

Een ander voorbeeld is de invloed van droogte, hitte, en wateroverlast in de stad, maar zeker ook daarbuiten, zoals in onze landbouw. LNV werkt samen met boeren, kennisinstituten maar ook met andere beleidsvelden aan begrip en acties gerelateerd aan minder water en warmere zomers.

Vele beleidsvelden gebruiken het bollenschema, dat inmiddels interactief gemaakt is als uitgangsbasis voor hun eigen aanpak en acties.

Voor een aantal risico's zijn actiegerichtte klimaatadaptatiedialogen gestart. De klimaatdialogen resulteren in een brede aanpak en urgentie vergroting.

Tweede kernactiviteit van de NAS:

Het voeren van gesprekken met opstellers van provinciale en regionale klimaatadaptatiestrategieën om deze met elkaar verbinden en ervaringen uit te wisselen, bleek belangrijk, en is een tweede kernactiviteit van de NAS.

Het resulteerde in regionale aanpak en verbindingen waar harde klimaatadaptieve afwegingen lokaal gemaakt worden.

Tegelijkertijd wordt het ook duidelijk dat centrale sturing voor beleid en continue verbetering van kennis nodig is. Het nationale perspectief klimaatadaptatie (2020), geeft een opsomming van de aanpak en resultaten NAS 2017-2019 en aanbevelingen voor versnelling. Een reorganisatie van het NAS waar het team gereduceerd en ondergebracht wordt in de lijn van het DPRA, laat zien dat het netwerk sterk is en nog steeds tot gerichte acties leidt binnen een groeiend veld aan beleidsvelden. Verschillende rapportages over klimaat adaptatie laten de continuering van voortgang zien in individuele sectoren maar laten ook zien ook dat er verwarring bestaat over verantwoordelijkheden tussen DPRA en de toekomst van de NAS.

Begin 2021 presenteert de Europese Unie de “Green Deal”. De presentatie van dit document schijnt een urgent licht op klimaat adaptatie. Het ministerie van I&W heeft de NAS coördinatie en gebruikt deze lancering om met een versterkt NAS team de urgentie binnen Nederland te bepalen. De NAS verbreedt naar andere departementen en sectoren (OCW, J&V, financiën, verzekeraars, DNB en internationaal). Nationale en internationale aanpak wordt ondersteund door standaardisatie in communicatie en samenwerking met OSKA.

Een gevolg van klimaat adaptatie zichtbaarheid, sturing en acties door de NAS, gecombineerd met een groeiende (internationale) urgentie is de behoefte aan het meten van voortgang. Waar staan we vandaag en bereiden we ons op de juiste manier voor op de toekomst? De NAS maakt sinds 2016 stappen in bewustzijn, verbreding, en integrale en interdepartementale acties, maar monitoring van voortgang ontbreekt. Het NAS team, in samenwerking met PBL, initieert 2 projecten als bouwstenen voor een aanbeveling aan het nieuwe kabinet: De Nulmeting en Bouwsteen Evaluatie via interviews met het werkveld. De nulmeting zal als fundering dienen voor de KA-monitor onder toezicht van PBL.

	Datum	Document naam	Aantal blz.	Type	Link
1	25/07/2012	Effecten van klimaatverandering in Nederland 2012	4	Bronnen beleidsomgeving NAS2016	https://www.pbl.nl/publicaties/effecten-van-klimaatverandering-in-nederland-2012
2	25/09/2013	Aanpassen met beleid. Bouwstenen voor een integrale visie Klimaatadaptatie	2	Bronnen beleidsomgeving NAS2016	https://www.pbl.nl/publicaties/aanpassen-aan-beleid-bouwstenen-voor-een-integrale-visie-klimaatadaptatie

3	01/04/2014	PBL-rapport (2015): Aanpassen aan klimaatverandering Kwetsbaarheden zien, kansen grijpen	116	Bronnen beleidsomgeving NAS2016	https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/Aanpassen_aan_klimaatverandering_WEB_2.pdf
4	24/09/2014	TNO: Klimaatverandering en transport en infrastructuur	62	Sector studies	https://edepot.wur.nl/344945
5	15/09/2014	Klimaatadaptatie en energie-infrastructuur	52	Sector studies	http://edepot.wur.nl/344929
6	15/09/2014	Klimaatadaptatie en de sector ICT	53	Sector studies	https://edepot.wur.nl/344931
7	01/01/2014	Effecten klimaat op gezondheid actualisatie voor de Nationale Adaptatiestrategie (2016)	116	Sector studies	https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2014-0044.pdf
8	01/01/2014	KLIMAATVERANDERING EN NATUUR	120	Sector studies	http://edepot.wur.nl/344932
9	01/12/2014	Klimaatrisico's en -kansen voor de landbouw	74	Sector studies	http://edepot.wur.nl/341509
10	13/08/2014	Klimaatverandering: Risico's en Kansen voor de Nederlandse Visserij- en Aquacultuursector	69	Sector studies	http://edepot.wur.nl/312449
11	01/12/2014	Publieke en private verantwoordelijkheden voor klimaatadaptatie	156	Sector studies	http://edepot.wur.nl/344939
12	02/04/2015	VAN RISICOBEOORDELING NAAR ADAPTATIESTRATEGIE	57	Bronnen beleidsomgeving NAS2016	https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/Van-risicobeoordeling-naar-adaptatiestrategie-final.pdf
13	01/01/2015	PBL: Wereldwijde klimaateffecten: risico's en kansen voor Nederland	60	Bronnen beleidsomgeving NAS2016	pdf
14	06/12/2016	BRIEF VAN DE STAATSECRETARIS VAN INFRASTRUCTUUR EN MILIEU	2	Bronnen beleidsomgeving NAS2016	https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31793-162.html
15	18/03/2021	Resultaten vier jaar Nationale klimaatadaptatiestrategie (NAS) voor M	6	Programmadocumenten NAS2016	word
16	01/12/2016	NAS2016	44	Programmadocumenten NAS2016	pdf
17	20/02/2018	NAS-werkplan voor de eerste helft van 2017		Programmadocumenten NAS2016	pdf
18	01/03/2018	UP-NAS2018-2019		Programmadocumenten NAS2016	pdf
19	01/01/2020	Nationaal perspectief Klimaatadaptatie (2020)	24	Programmadocumenten NAS2016	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/120542/nationaal_perspectief_klimaatadaptatie_2.pdf
20	20/04/2020	Algemeen: Brede Maatschappelijke heroverweging, rapport nr. 8, Klaar voor klimaatverandering (2020)	159	Algemene bronnen mbt de veranderende beleidsomgeving (2021)	https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/04/20/bmh-8-klaar-voor-klimaatverandering
21	01/01/2020	Nationale Omgevingsvisie Duurzaam perspectief voor onze leefomgeving	179	Algemene bronnen mbt de veranderende	https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/novi-

				beleidsomgeving (2021)	stukken+publicaties/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=1760380
22	01/01/2020	Nationale Omgevingsvisie Duurzaam: toelichting	85	Algemene bronnen mbt de veranderende beleidsomgeving (2021)	https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/novi-stukken+publicaties/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=1760379
23	01/01/2020	Uitvoeringsagenda Nationale Omgevingsvisie 2021-2024	137	Algemene bronnen mbt de veranderende beleidsomgeving (2021)	https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/novi-stukken+publicaties/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=1760378
24	24/02/2021	De nieuwe Europese klimaatadaptatiestrategie (2021)	23	Algemene bronnen mbt de veranderende beleidsomgeving (2021)	Officieel
25	18/12/2019	Documentatie v.w.b. de beleidstafel droogte	77	Sectorspecifiek	file:///Users/alexander/Downloads/eindrapportage-beleidstafel-droogte.pdf
26		Klimaat (verzekeraars.nl)		Adaptatiedialoog verzekerbareid	Klimaat (verzekeraars.nl)
27		toolkit		Adaptatiedialoog verzekerbareid	https://www.verzekeraars.nl/verzekeringstemas/nieuwe-risicos/klimaat
28	25/08/2017	Hittestress en Klimaatverandering		Adaptatiedialoog hittestress	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/127333/hittestress-en-klimaatverandering_1.pdf
29	05/09/2017	Kamerdebat zet hitte goed op de kaart		Adaptatiedialoog hittestress	Kamerdebat zet hitte goed op de kaart
30	25/06/2018	Rijke oogst tijdens eerste Congres Hittestress - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)		Adaptatiedialoog hittestress	Rijke oogst tijdens eerste Congres Hittestress - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)
31	01/02/2019	Handreiking voor het opstellen van lokale hitteplannen - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)	3	Adaptatiedialoog hittestress	Handreiking voor het opstellen van lokale hitteplannen - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)
32	01/02/2019	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/158026/handreiking_lokaal_hitteplan_2019_20190222.pdf	29	Adaptatiedialoog hittestress	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/158026/handreiking_lokaal_hitteplan_2019_20190222.pdf
33	01/02/2019	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/158026/samenvatting_handreiking_lokaal_hitteplan.pdf		Adaptatiedialoog hittestress	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/158026/samenvatting_handreiking_lokaal_hitteplan.pdf
34	08/10/2019	Gezondheid centraal op symposium lokale hitteplannen		Adaptatiedialoog hittestress	Gezondheid centraal op symposium lokale hitteplannen
35	15/01/2019	Werkconferentie Klimaatadaptatie Landbouw		Adaptatiedialoog Landbouw	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/nas-nieuws/2019/werkconfer-landbouw/
36	01/01/2020	Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw	36	Adaptatiedialoog Landbouw	https://klimaatadaptatienederland.nl/publish/pages/171474/actieprogramma_klimaatadaptatie_landbouw.pdf
37	07/05/2019	Werkconferentie Klimaatadaptatie Natuur		Adaptatiedialoog Natuur	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/nas-nieuws/2019/werkconfer-natuur/

38	13/05/2019	Bouwstenen voor een actieprogramma Natuur		Adaptatiedialoog Natuur	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/nas-nieuws/2019/werkconfer-natuur/
39	2021	Actielijnen Klimaatadaptatie Natuur (Klimaatadaptatiedialoog Natuur 2019)		Adaptatiedialoog Natuur	pdf
40	02/07/2019	Levendige discussies bij klimaatadaptatiedialoog nieuwbouwlocaties		Adaptatiedialoog gebouwde omgeving	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/nas-nieuws/2019/dialoog-nieuwbouw/
41	25/06/2020	Conceptversie 3.3: ACTIEPROGRAMMA KLIMAATADAPTATIE GEBOUWDE OMGEVING	26	Adaptatiedialoog gebouwde omgeving	word
42	25/06/2020	Reactie team klimaatadaptatie lenW op actieprogramma klimaatadaptatie	2	Adaptatiedialoog gebouwde omgeving	word
43	12/04/2018	Dialoog Klimaatadaptatie en Infrastructuur lenW		Adaptatiedialoog mobiliteit	word
44	21/03/2019	CONCEPT-AFWEGINGSKADER KLIMAATADAPTATIE VOOR HOOFDSYSTEMEN RIJKSINFRASTRUCTUUR	4	Adaptatiedialoog mobiliteit	word
45	21/03/2019	Deel 2 Uitwerking en invulling afweegkader op de sturingslijnen	6	Adaptatiedialoog mobiliteit	word
46		Regionale klimaatadaptatiestrategieën		Provinciale en regionale klimaatadaptatiestrategieën	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/regionaal/
47	01/05/2021	Zelf rapportage provincies	4	Provinciale en regionale klimaatadaptatiestrategieën	word
48	27/11/2019	OSKA		OSKA	https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2019/oska-start/
49	25/03/2021	NAScellerate		NAScellerate	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/kennis/aanpak-programma/programma/life-ip-nasccelerate/
50	01/03/2021	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/adaptatietool/		Tools	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/adaptatietool/
51	01/03/2021	Sector paginas tools		Tools	https://klimaatadaptatienederland.nl/thema-sector/
52	17/10/2019	Bijlage 3 DO NAS 171019 Bevindingen	1	Kennis en monitoring	pdf
53	02/06/2021	Navigeren naar een klimaatbestendig Nederland	53	Kennis en monitoring	pdf
54	13/06/2018	Kennis van klimaatrisico's		Kennis en monitoring	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/kennis/aanpak-programma/aanpak/kennis-klimaatrisico/
55	01/04/2021	https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/thematische-gezondheid		Kennis en monitoring	https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/thematische-programmering/klimaatadaptatie-en-gezondheid

		<u>programmering/klimaatadaptatie -en-gezondheid</u>			
56	01/12/2020	Call for Proposals	67	<i>Kennis en monitoring</i>	https://www.nwo.nl/sites/nwo/files/media-files/NWA/Call Klimaatadaptatie en gezondheid call doc.pdf
57	01/12/2020	<u>Kennisportaal KA: NWA- onderzoeksprogramma klimaatadaptatie en gezondheid</u>		<i>Kennis en monitoring</i>	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/kennis/aanpak-programma/programma/nwa-programma-klimaatadaptatie-gezondheid/
58	23/05/2019	<u>ZonMw: Kennisagenda klimaat en gezondheid (zonmw.nl)</u>	106	<i>Kennis en monitoring</i>	https://www.zonmw.nl/fileadmin/zonmw/documente/n/Gezondheidsbescherming/Kennisagenda Klimaat e n Gezondheid digi versie.pdf
59	11/05/2020	<u>NAS nieuws - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)</u>		<i>Communicatie</i>	https://klimaatadaptatienederland.nl/overheden/nas/nas-nieuws/
60	25/06/2018	<u>Rijke oogst tijdens eerste Congres Hittestress - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)</u>		<i>Communicatie</i>	https://klimaatadaptatienederland.nl/congres/congres-hittestress/
61	13/06/2019	<u>Nationaal Congres Klimaatadaptatie druk bezocht - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)</u>		<i>Communicatie</i>	https://klimaatadaptatienederland.nl/congres/2019/klimaatadaptatie/
62	01/03/2018	Duurzame ontwikkelingsdoelen: de stand voor Nederland	105	<i>Rapportage aan de EU en de VN</i>	pdf
63	01/01/2020	SDGs in the Netherlands, Status Report 2020	44	<i>Rapportage aan de EU en de VN</i>	pdf
64	01/01/2018	<u>Klimaatadaptatiehoofdstuk in de Seventh National Communications - Annex I UNFCCC</u>		<i>Rapportage aan de EU en de VN</i>	https://unfccc.int/NC7
65	15/11/2012	Aanpassing aan klimaatverandering: strategie en beleid	68	<i>Basis van NAS2016 /beleidsomgeving NAS2016</i>	file:///Users/alexander/Downloads/Rapport+Aanpassing+aan+klimaatverandering.pdf
66	01/01/2013	Rijksoverheid (2013): Klimaatagenda	44	<i>Basis van NAS2016 /beleidsomgeving NAS2016</i>	pdf
67	01/04/2014	Aanpassen aan klimaatverandering Kwetsbaarheden zien, kansen grijpen	116	<i>Basis van NAS2016 /beleidsomgeving NAS2016</i>	https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/Aanpassen aan klimaatverandering WEB 2.pdf
68	13/10/2016	WRR policy-brief 5	48	<i>Basis van NAS2016 /beleidsomgeving NAS2016</i>	https://www.wrr.nl/publicaties/policy-briefs/2016/10/13/klimaatbeleid-voor-de-lange-termijn-van-vrijblijvend-naar-verankerd
69	20/07/2020	Koersnotitie_versie 20Juli	9	<i>Koersnotitie</i>	word

Tabel 1: Documenten relevant voor de NAS2016 en meegenomen in deze bouwsteen.

BIJLAGE 2

INTERVIEWS

In de zomer van 2021, tussen 7 juli en 15 september, benaderden wij 70 en spraken wij met 50 mensen in 15 groepsinterviews.

In elk gesprek blikten we met de geïnterviewden terug en vooruit op het programma NAS vanuit het perspectief van het betreffende topic. Zie tabel 2 voor de lijst met geïnterviewden en de 15 topics.

Elk groepsinterview bestond uit 5 hoofdvragen:

1. Wat zijn voor u de belangrijkste maatschappelijke en beleidsurgenties (incl. ontwikkeling daarin tussen 2016 en nu), en waarom?
2. Wat zijn voor u de belangrijkste resultaten van vier jaar NAS, en waarom? (outcome, output, impact)
3. Wat vindt u van de NAS programma aanpak / werkwijze, en waarom? Waar zit ruimte voor versnelling kijkend naar beleidssnelheid?
4. Wat vindt u van de NAS programma organisatie, en waarom? Waar zit ruimte voor versnelling kijkend naar uitvoeringsverantwoordelijkheid?
5. Welke suggesties heeft u voor de komende jaren en voor de nieuwe NAS, en waarom?

INTERVIEWLIJST

	# pers.	Organisatie	Topic	Datum
1	1	Ministerie LNV	Natuur	07-07-2021
1	1	IPO	Natuur	07-07-2021
1	1	Ministerie LNV	Land- en tuinbouw	07-07-2021
1	1	Ministerie LNV	Visserij	07-07-2021
2	3	Ministerie BZK	Gebouwde omgeving	14-07-2021
2	1	Ministerie BZK	Ruimte	14-07-2021
2	1	Ministerie IenW	Ruimte	14-07-2021
3	2	Ministerie BuZa	Internationaal	19-07-2021
4	1	VNG	Gezamenlijk met drie koepels	19-07-2021
4	1	Waternet	Gezamenlijk met drie koepels	19-07-2021
4	1	UVW	Gezamenlijk met drie koepels	19-07-2021
5	1	Ministerie VWS	Hittestress	26-07-2021
5	1	Klimaatverbond	Hittestress	26-07-2021
5	3	Rivm	Hittestress	26-07-2021
5	1	Ministerie BZK	Hittestress	26-07-2021
6	1	Overijssel	Samenwerking met de provincies	31-08-2021
6	1	Utrecht	Samenwerking met de provincies	31-08-2021
6	2	Zuid-Holland	Samenwerking met de provincies	31-08-2021
6	1	Brabant	Samenwerking met de provincies	31-08-2021
6	1	Samen klimaatbestendig	Samenwerking met de provincies	31-08-2021
7	1	Ministerie OCW	Cultureel erfgoed	31-08-2021
7	1	Cultureel erfgoed	Cultureel erfgoed	31-08-2021
8	2	Ministerie IenW	Infrastructuur (luchtvaart, weg, spoor, water)	01-09-2021
8	1	RWS	Infrastructuur (luchtvaart, weg, spoor, water)	01-09-2021
9	2	Ministerie JenV	Veiligheid	01-09-2021
10	1	Climate Adaptation Services	Kennisinterview	01-09-2021
10	1	PBL	Kennisinterview	01-09-2021
10	2	Rivm	Kennisinterview	01-09-2021
10	1	KNMI	Kennisinterview	01-09-2021
11	2	Ministerie IenW	KA internationaal	02-09-2021
11	1	Ministerie IenW	KA Europa	02-09-2021
12	1	Ministerie IenW	Hoogwaterbescherming	03-09-2021
12	1	Ministerie IenW	Waterkwantiteit	03-09-2021
13	1	Verzekeraars	Bedrijfsleven-financiën	06-09-2021
13	1	Climate Adaptation Services	Bedrijfsleven-financiën	06-09-2021
13	1	7roles	Bedrijfsleven-financiën	06-09-2021
13	1	Arcadis	Bedrijfsleven-financiën	06-09-2021
14	1	Deltacommissaris	Staf Deltacommissaris	14-09-2021
15	1	Ministerie VWS	Gezonde leefomgeving	15-09-2021
15	1	Rivm	Allergieën en infectieziekten	15-09-2021
15	1	Ministerie VWS	Hitte	15-09-2021

Tabel 2: Interviews voor Bouwsteen Evaluatie.

KORT VERSLAG PER INTERVIEW

Interview LNV: 7-Juli-2021

LNV heeft nu een team van 6 personen op klimaatadaptatie en nauwe interactie met regio's. Klimaatadaptatie stond niet op de agenda in 2016, maar is nu een begrip. De aanpak van de NAS, ondersteund door het bollenschema, is hier verantwoordelijk voor. Urgentie is incident en crisis gestuurd met als speerpunten het extreme weer zoals hagelbuien en de hitte-stress van 2017/2018. Daarom is samen met Natuur een droogte-team opgericht. De NAS heeft de samenwerking coördinerend bewerkstelligd. De NAS functioneerde goed als toevoeging op de DPRA. De NAS heeft op afstand de samenwerking tussen verschillende departementen voor elkaar gekregen. De procesverbetering t.o.v. KA zat hem in het verbreden, verbinden en kennis ophalen. Nu is het tijd voor verdere concrete aanpak en de bijtrekking van financiën, EZK, bedrijfsleven en internationale kennis. In de toekomst zal de NAS de stem van het klimaat-adaptieve beleid aan de tafel bij boer, bouw en burger moeten zijn. De beperkingen en mee-koppelende uitdagingen duidelijk te maken en zo regionaal tot actie te komen. Standaarden gaan hierbij helpen.

Interview BZK: 14-Juli-2021

BZK is sinds het begin bij het UP NAS betrokken en werkt samen met het team DPRA bij IenW. De maatschappelijke urgentie komt vooral vanuit wetenschappelijke rapporten, de EU en het buitenlandse voorbeelden dat we het niet redden met alleen klimaatmitigatie. De beleidsurgentie breidde de afgelopen jaren uit van bouwurgentie, energietransitie en circulair bouwen naar ook KA. Voor BZK zijn de speerpunten van de klimaatcrisis hitte-stress, wateroverlast en funderingsschade door droogte. De NAS heeft intensieve interdepartementale en regionale samenwerking voor elkaar gekregen door te verbinden en door open dialogen. De risico's zijn inzichtelijk gemaakt door het bollenschema en kennis en onderzoek. Voorbeelden van de klimaatadaptieve samenwerking zijn platform KAN (bouwende partijen) en de Groene Huisvesters (woningcorporaties). KA onder NAS mist slagkracht door gebrek aan budget en team. Er wordt duidelijkheid in verantwoordelijkheid en aanpak gevraagd tussen NAS en DPRA. Advies aan de NAS is deze verantwoordelijkheden duidelijk te benoemen en van proces doelen naar een actiegerichte aanpak te komen.

De instrumenten van de Omgevingswet kunnen helpen om de NAS te vertalen naar de regionale en lokale uitvoeringspraktijk. Om lokaal en regionaal te ondersteunen richting actie, moet met nationale kennis gerichte doelen gesteld worden, grote transities mee-gekoppeld worden en voortgang gemeten worden. NAS beantwoordt niet de vraag: “Wat is klimaat adaptief”. Deze vraag is voor Gebouwde Omgeving en Ruimtelijke inrichting wel belangrijk om door te kunnen pakken. Hierbij kunnen medeoverheden, het bedrijfsleven en internationaal helpen.

Interview Koepels: 19-Juli-2021

Klimaatadaptatie was voor 2016 vooral water (DPRA) gerelateerd, en is (mede door) de NAS veel breder geworden en alle acties komen samen bij de gemeenten die de complexe taak hebben om alle transities te koppelen onder druk van de urgenties. Deze urgenties groeiden organisch uit behoefte van gemeenten tegelijk met het begin van NAS2016. KA was geen beleidsveld, maar veel breder en raakte aan groen, bouw, leefbaarheid, betaalbaarheid en veiligheid. NAS heeft met het bollenschema de inter-relatie en risico's in kaart gebracht. De dialogen zijn goed geweest voor maatschappelijk besef, maar niet actie gericht genoeg. De NAS kreeg partijen om de tafel en leverde kennis waar de gemeenten individueel nooit zouden komen. Voordat NAS partijen om de tafel kreeg, gebeurde dat lokaal al op een aantal plaatsen. Zoals in Amsterdam vanaf 2014 met de netwerkaanpak Amsterdam Rainproof. De internationale aanpak van de NAS stukt. Duidelijkheid is nodig waar de NAS in kan helpen, anders vinden de gemeenten hun eigen weg wel, of maken andere/eigen keuzes. Ze willen betrokken worden bij de monitor en vragen zich af waarom een veel breder onderwerp als KA bij “water” ingedeeld was. Duidelijkheid, 1 team, 1 gezicht en een actie gericht beleid en steun is nodig voor de regio's en gemeenten. Dit is pleidooi om DPRA en NAS richting decentrale overheden als ‘klimaatadaptatie’ eenduidig te laten sturen. Het liefst ook voor budgettaire en financiële vragen. Help met standaarden, en een bestuurlijke structuur die financiële afspraken en integrale communicatie over KA doelen ondersteunt. De NAS kan ont-‘schotten’ en een koppeling tussen verschillende urgenties (energie, bouw-urgentie, duurzaamheid) prioriteren en ondersteunen met kennis. Kennisoverdracht over KA is belangrijk en de vraag is daarom ook waarom Onderwijs niet aangehaakt is?

Interview BuZa: 19-Juli-2021

KA is verankerd in alle grote beleidsvelden maar heeft geen eigen programma. BuZa is ook niet aangesloten bij de NAS. Zij acteren met ontwikkelingshulp, en Klimaat diplomatie-teams op KA in het buitenland, waar KA relevanter is. Door lokaal te steunen voorkom je migratie en kun je leren van internationale aanpak. Deze kijk ligt buiten EU waar KA impact groter is. KA is een Nexus onderwerp, breed, over verschillende departementen en BuZa gaat vooral naar buiten met 4 thema's: food, urban, water en infra en exporteert zo ook kennis. De NAS wordt gezien als nationaal en binnen Europa. Voor KA is een Taskforce Klimaat Diplomatie opgericht welke ook resulteerde in de CAS2021 en wel degelijk bouwde op kennis ontwikkeld door UP NAS. NAS in de toekomst moet een duidelijk netwerk opzetten waar kennis zichtbaar en beschikbaar is. Beste practices delen. Risicoanalyses en het afwegingskader schetsen voor departementen, bedrijfsleven en richtlijnen schetsen voor de jeugd.

Interview Hittestress: 26-Juli-2021

Omdat NL eerst een DP had en toen de NAS, heeft hittestress daar last van. Verantwoordelijkheid is niet duidelijk en de risico's voor zonnekracht zijn beperkt en vertraagd door een gebrek aan team voor NAS en een gebrek aan meten, zodat prestatie gericht sturen niet mogelijk is. De NAS heeft een breed netwerk gecreëerd en verbonden. Het bollenschema maakte verbindende risico's duidelijk, en dialogen creëerden bewustwording, echter zonder harde afspraken waar die wel verwacht werden.

Deze sturing vanuit strategie en risico's is nodig met de juiste budgetten en afspraken (en duidelijkheid met DP) om tot actie te komen, interdepartementaal zoals met VWS-BZK in gezonde groene leef omgeving programma. Gemeenten, kennisinstellingen en het bedrijfsleven willen allemaal graag, maar stellen de vraag wat is Klimaat Adaptief en wat doet het rijk hierin: kwantitatiever sturen. Regeerakkoord wordt verwacht een duidelijke richting te hebben met "hard aan de slag" met klimaat inclusief KA. Dan moet NAS een grotere rol nemen en duidelijkheid geven tussen DPRA, actie definiëren, bevoegdheden en budgetten sturen. Een strategie op basis van risico's en samenwerken stimuleren en afrekenbare doelen neerzetten.

Interview Cultureel Erfgoed: 31-Aug-2021

Cultureel erfgoed is sinds het begin bij NAS klankgroepen betrokken maar ziet door aantrekkende urgentie de noodzaak om participatie te intensiveren. Een speciale werkgroep voor KA binnen OCW, Onderwijs, heeft richtingen bepaald. Departement heeft voor regionale aanpak van KA acties ter behoud van cultureel erfgoed een budget vrijgemaakt. De NAS heeft zichtbaarheid en samenwerking bewerkstelligd. Het bollenschema heeft risico's en integrale uitdagingen zichtbaar gemaakt. De brede aanpak (tussen departementen maar ook verzekeraars) en urgentie, die afkomstig is van de NAS en het kennisportaal (klimaatadaptatie.nl), is perfect. Na het enthousiasmeren is het nu zaak voor dat de NAS steviger actie onderneemt. Internationaal een voortrekker rol (of minimaal volgen) laten spelen en meer regie en sturing naar zich toe trekken, met concrete stuurbare doelen bij ieder beleidsveld. Het onderwerp is te groot en breed voor 1 departement, maar duidelijkheid voor de toekomst is nodig vanuit de NAS.

Interview Provincies: 31-Aug-2021

KA onderwerpen staan op de agenda maar verschillen per regio en worden pas actief bij incidenten die urgentie onderstrepen: hitte, water, droogte etc. Er is bewustwording, maar ook behoefte naar actie vanuit maatschappij en bedrijfsleven. De makkelijke onderwerpen zijn aangepakt maar de integrale verknoping en brede complexiteit vragen om omgevingsvisies en duidelijkheid vanuit beleid met andere urgenties (energietransitie, bouw, duurzaamheid). De NAS heeft KA op de kaart gezet in brede context (meer dan water alleen). Verbindend tussen de departementen gewerkt. Het bollenschema heeft duidelijkheid gecreëerd over de risico's en de integrale verknoping van uitdagingen en oplossingen. Basis voor veel lokale aanpak is de kennis en het bollenschema, de experts en het netwerk zijn de handvaten voor lokale aanpak. Deze is essentieel. Daarnaast is de vrijblijvende verbindende aanpak passé en moet er doelmatig gestuurd gaan worden. Ook Europa vraagt en stuurt hierop en NL focust te veel op K-mitigatie. We moeten de vraag stellen: "Hoe maken we adaptatie concreet zonder verslaving aan budget of kaders?" De NAS werkte goed op directieniveau maar management stokte bij de vrije coördinerende rol. Sturing vanuit urgentie inclusief internationaal en bedrijfsleven is nodig. Geen samenvoeging met DP, want KA is breed en integraal, maar vergelijkbare

aanpak kan werken waar het duidelijk is waar het Rijk voor staat. NAS is nu alleen een strategie en moet richting uitvoering. Een budget met duidelijke doelen zonder de verbindende en integratie factor te verliezen en met behoud van KA en KM kennis agenda.

Interview JenV: 1-Sep-2021

Recent pas echte betrokkenheid bij de NAS vanuit departement. Urgentie is zichtbaar, maar niet genoeg. Vanuit crisisbeheersing wordt er naar KA gekeken naar 1^e en 2^e orde plannen (brand, overstroming, hitte) als gevolg van klimaat incidenten. De NAS moet de kapstok zijn voor KA sturing en kennis. De samenwerking tussen verschillende departementen faciliteren en op basis van risico's lange termijn projecten aansturen. Het bollenschema is een goede visualisatie van die complexiteit en de risico's, maar deze mag voor de toekomst tot de 3^e orde uitgediept worden. De NAS2016 heeft kennis en bewustwording bijgedragen. Ook al is het IO NAS effectief en het netwerk efficiënt, is er vraag naar meer duidelijkheid en invloed, misschien door een klimaat commissaris aan te stellen, met interne KA budgetten en doelen. Verder meerdere orde effecten tot de risicoanalyses toevoegen (migratie stromen, onrust agv).

Interview Kennisinstituten: 1-Sep-2021

De kennisinstellingen zijn sinds de eerste dag deel van de NAS. Het bollenschema was een resultante van een risico synthese en kennis verzameling uit menig groot onderzoek van PBL, NWA, Life-IP etc. De urgentie is niet hoog genoeg. Stresstesten en klimaattafels zijn niet voldoende om doelstelling te halen en maatschappelijke urgentie louter gedreven door incidenten en korte termijn (Katrina, Valkenburg, hitte). Het onderzoek voor de synthese en uiteindelijk het bollenschema kwam uit de NAS. NAS heeft de mensen, het grote netwerk en het onderwerp op de kaart gezet. Daarnaast 9 beleidsvelden verbonden en verbreed met verzekeraars, financiën etc. en deze brede kijk moet behouden worden. Het onderbrengen bij DPRA zet spanning op de brede aanpak en verwarring wie verantwoordelijk is voor wat. De huidige voortgang komt uit het netwerk, en de coördinerende rol van I&W en het bijbehorende team wordt gemist. De NAS had een verbredende en verbindende aanpak, maar was gedreven vanuit een noodzaak vanuit Europa voor breder dan

water alleen. KA staat nu op de kaart, dus volgende stap is actie. Kennis blijven uitbouwen. Veel resultaten uit deze kennis worden niet toegeschreven aan het succes van de NAS, en daar zou betere PR voor moeten komen (*Powered by NAS*). KA en NAS is heel breed en komt in alle beleidsvelden, maar 1 centraal kennis en sturingsprogramma, met de opgave centraal gesteld en vandaaruit handelen zonder aantasting van de diversiteit van het huidige netwerk. Bedrijfsleven kijkt voor integrale richtlijnen (mee-gekoppeld met energie transitie, duurzaamheid, etc.) naar deze rijksturing. Dus duidelijkheid in coördinatie, doel en sturing, met centrale (internationale) kennisagenda en beschikbaarheid.

Interview I&W Infrastructuur: 1-Sep-2021

Vanaf het begin bij de NAS betrokken bij dialogen en conferenties, maar recent meer belegd door interne KA aanpak. Het is onmisbaar dat KA belangrijk is voor beleid en cabinet en gestuurd door urgentie en incidenten met bruggen, wateroverlast, en hitte. De impact van klimaatverandering is onzeker en daarom moeilijk om te zetten in beleid. I&W Infrastructuur is pas later bij het UP aangehaakt. Dat de NAS via het bollenschema inzichtelijk maakt, en dat het breder is dan water (DP) alleen is een resultaat. KA met luchthavens, havens, en spoor werden benoemd maar bij instanties gelaten. NAS positioneerde urgentie en ambitie. Actualisatie is verschoven naar Vitaal & Kwetsbaar na wegvallen van programma manager NAS. Intern in I&W is bij infra een eigen weg gekozen. Alleen vanuit een EU-risico analyse verplichting wordt samenwerking gewaardeerd. De coördinerende rol van de NAS is vervaagd, en wordt met een team op strategie, kennis en risicoanalyse en een centrale aanpak nog gevraagd. Daarna uitvoering per sector. Een DG voor klimaatadaptatie voor sterke coördinerende rol kan een oplossing zijn. Ook voor een handreiking naar meer internationale samenwerking.

Interview Internationaal: 2-Sep-2021

Veel kennis en betrekkingen internationaal bestaan vanuit het beleidsveld water, niet zozeer vanuit de NAS. De urgentie is sterker gegroeid internationaal (EU Green Deal) dan in NL, maar zeker toegenomen sinds 2016. Vanuit de internationale sferen heeft KA veel focus omdat dit

verweven is met hun dagelijkse impact en op lange termijn minder aandacht kan krijgen. Nederland is al jaren bezig met KA vanuit water maar dit moet nu ook internationaal breder getrokken worden en kennis moet gedeeld, gehaald en samen ontwikkeld worden. De NAS heeft KA op de agenda gezet met een gedegen document en kennis, wel in nationale isolatie maar breed verbindend tussen departementen en beleidsvelden. Deze verbinding en inzichtelijkheid van kennis en risico's moet in de toekomst verdiept worden met bedrijfsleven, financiën en internationaal. De volgende fase moet tot actieplannen leiden waar de verantwoordelijkheid en coördinatie van de NAS duidelijk moet zijn. Budget en team moet urgentie ondersteunen en verdere kennis ontwikkelen in samenwerking met internationaal, bedrijfsleven en privaat en de bevindingen en risico's breed communiceren. 60% van eigendom in RO is privaat en de integrale complexiteit vraagt om centrale sturing, meting op budget en resultaten.

Interview I&W Water: 3-Sep-2021

Vanuit water pas bij de NAS betrokken sinds samentrekking onder DPRA. De urgentie is incident gestuurd, maar beleidsbudget door droogte, en wateroverlast is wel verdubbeld ook al is de urgentie alleen periodiek verhoogd. De integrale verbondenheid vanuit zoetwater voor KA is wel duidelijk gemaakt. De NAS als strategie op basis van kennis en risico's heeft Europa, en de aan de andere kant de departementen, provincies, en gemeenten verbonden en de KA uitdaging inzichtelijk gemaakt. Voor het DP betekende dit meer zichtbaarheid voor KA waar beleidsvelden hen weer weten te vinden in relatie tot water-vragen. DP en NAS waren "concurrerend". NAS pakte in een verbindende en collaborerende aanpak allesbehalve water aan en integratie is nodig. Deze verbindende rol tussen 19 beleidsvelden is belangrijk. Zonder sturend team voor de NAS is de regie weg en valt de uitvoeringsverantwoordelijkheid zonder coördinatie weer bij de beleidsvelden. KA kennis is niet volwassen genoeg hiervoor. Verantwoordelijkheden en aanpak van de NAS moeten duidelijk gemaakt worden. Kennis, strategie, en regie met doelen gericht op lange termijn invloed op RO, Volksgezondheid en veiligheid, misschien via een Thinktank aanpak gecoördineerd door een nader te bepalen departement, wordt als optie genoemd. De huidige opzet van team en programma werkt niet, en aandacht voor nationale-internationale

kennis ontwikkeling en verdieping naar bedrijfsleven, financiën op lange termijn risico's zijn nodig.

Interview Financiën: 6-Sep-2021

De KA risico's eindigen uiteindelijk ook altijd in een financieel risico voor instellingen, verzekeraars, banken etc. De CAS is sinds 2018 aangesloten bij de NAS en actief met een klimaatschade netwerk ook naar EU toe. De urgentie is groeiende maar maatschappij kijkt vooral naar overheid voor oplossingen. Daar is het budget voor KA niet voldoende om te ondersteunen met KA (anders dan DP) beleid en externe communicatie van risico's en acties. EU-rapportage en regels sturen bedrijven richting CAS en KNMI, en niet naar centrale NAS kennis agenda welke al jaren niet ondersteund wordt en nu versnipperd is. NAS heeft een breed en verbindend netwerk neergezet, de KA taal gecreëerd en risico's duidelijk gemaakt. Door het wegvallen van het team gaan de financiële instellingen nu direct naar de kennisinstellingen voor antwoorden en hulp. De opgave en formulering moet geëvalueerd worden. Kennis en netwerk is prima, maar voor actie moet er een tandje bij. Bedrijfsleven en financiën zijn gebaat bij 1 centrale sturing en duidelijkheid, maar breder dan water alleen. Communicatie en kennis samen (NAS met EU, MKB, VN, financiën etc.) ontwikkelen voor versnelling en buy-in. Actie bij gemeenten en bedrijven laten, maar duidelijk sturen met kennis en doelen die beschikbaar en eenduidig zijn met duidelijke standaarden en doelen. Met een groter budget: creëer een groep van KA ambassadeurs die blijven aanjagen binnen ministeries en sectoren.

Interview Staf DC: 14-Sep-2021

Sinds begin bij KA en NAS betrokken vanuit water in klankgroepen, maar geen onderdeel van IO NAS terwijl er wel geparticipeerd wordt in DO NAS. Urgentie van KA in het Delta programma is duidelijk en daar zijn al lang afspraken over gemaakt. De weersomstandigheden veranderen, alleen is onduidelijk wanneer en hoe. KA is belangrijk voor minister van I&W. NAS is aanvullend op, en breder dan, DP, maar stukt in bestuurlijke lagen door hoogste overleg in DO. De brede verbindende aanpak heeft wel ook voor verbinding gezorgd van het DP met BZK en gebouwde omgeving. Monitor nu opgezet door PBL is een goed resultaat

van de NAS, maar te complex. Er bestaan vele Uitvoeringsprogramma's in de gebouwde wereld met ieder hun eigen vereisten, en daarnaast 3 DP, dit moet simpeler. De NAS heeft tot een brede overlegstructuur en netwerk geleid die weer tot eigen afspraken met koepels en provincies en afspraken van "niet afwentelen" hebben geleid. Door het wegvallen van het team en focus, en de afwezigheid van een bestuurlijk overleg boven de DO NAS heeft het programma zijn zichtbaarheid verloren na 2018. Voor de toekomst, geef duidelijk aan wat je wilt met KA en hoe je wilt meten. Werk samen en coördineer met andere departementen en DP. Definieer NAS vanuit de opgave en op het juiste schaalniveau (een nieuwe indeling met duidelijke regionen die verwantschap (op KA) met elkaar hebben). Meet, samen met DP, en help met rapportage van en naar EU.

Interview VWS: 15-Sep-2021

VWS is inhoudelijk goed betrokken bij de NAS, maar heeft een beperkte rol in de uitvoering, waardoor de rol van VWS redelijk passief is. KA en KM hebben door urgentie meer aandacht gekregen door crisisbeheersing van de effecten op volksgezondheid. Er is sinds een jaar een team voor gezonde leefomgeving bij VWS, waar KA onderdeel van is. Doel is om KA te verbinden met andere afdelingen en andere departementen op het gebied van effecten van met name hitte, infectieziekten (urgentie bekend), luchtkwaliteit, allergieën, mentale gezondheid en uv-straling. De NAS heeft een brede kennis en verbinding gecreëerd. Sturing op kennis en risico, en daaropvolgende NWA2 en Life-IP is een verdienste van NAS, maar er wordt niet gemeten of we de juiste dingen doen, of het juiste beleid voeren. De vrijblijvendheid van de NAS moet anders. Meer bestuurlijke betrokkenheid kan een belangrijke impuls leveren. Veel klimaatrisico's zijn ruimtelijk belegd en daarmee is de interactie met DP verwarrend. Brede verbinding moet blijven, maar duidelijkheid en minder vrijblijvende coördinatie is nodig, ook voor VWS. Door verschillende fasen en snelheid is integraal beleid complex. Sturing is nodig en blijven aanjagen en kennis ontwikkelen, die dan centraal beschikbaar moet zijn. Een nieuwe NAS met team, gezicht en budget wordt gevraagd.

BIJLAGE 3

WORKSHOP

Op 7 september 2021 vond in het Muntgebouw in Utrecht een workshop plaats met meer dan 50 deelnemers. Doel van deze workshop was tweeledig:

- *presenteren/valideren concept-uitkomsten van de interviews tot nog toe, en*
- *uitdiepen 5 topics/onderwerpen, die (nog) onvoldoende zijn meegenomen in de huidige NAS en wel als belangrijk zijn benoemd voor de toekomst door de geïnterviewden, dat waren: Onderwijs, Bedrijfsleven, Financiën, Standaardisatie, en Internationaal*

De agenda van de middag bestond uit een plenair gedeelte gevolgd door break-outs. Zie onderstaand programma (figuur 7).

Programma

- 13:00 uur: Welkom door dagvoorzitter Jessica Vuijk (ministerie van IenW)
- 13:10 uur: Introductie door Sander Dekker (IenW)
- 13:20 uur: Bevindingen evaluatie tot nu toe door Daisy Rood en Alexander van Noort (NLMTD)
- 14:00 uur: Introductie op de vijf break-out-sessies
- 14:15 uur: Pauze
- 14:30 uur: Break-out-sessies
- 16:00 uur: Pauze
- 16:15 uur: Samenvatting van de break-out-sessies door de werkgroepen
- 16:45 uur: Hoe nu verder - afsluiting door Sander Dekker (IenW)
- 17:00 uur: Netwerkborrel

Figuur 7: Programma workshop 7 september 2021

AANWEZIGE ORGANISATIES*

Provincie Noord-Brabant
Provincie Zuid-Holland
Provincie Overijssel
Interprovinciaal Overleg
Unie van Waterschappen
Hoogheemraadschap van Delfland
Waternet
Gemeente Arnhem
Gemeente Dordrecht
KNMI
RIVM
PBL
WUR
Deltares
ZonMw
Rijkswaterstaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Ministerie van Financiën
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Helder + Duidelijk
OSKA
TAUW
CAS
Bouwend Nederland
Vereniging van Verzekeraars
Samen Klimaatbestendig
VBDO
Klimaatverbond
ORG ID
Roodgras
NLMTD

Tabel 3: aanwezigen workshop 7 september

* de opsomming is zo compleet mogelijk.

BREAK-OUT ONDERWIJS

BREAK-OUT BEDRIJFSLEVEN

BREAK-OUT FINANCIËN

BREAK-OUT STANDARDISATIE

BREAK-OUT INTERNATIONAAL

TOT SLOT

OP WEG NAAR EEN KLIMAAT ADAPTIEF NEDERLAND

Met dank aan alle geïnterviewden, deelnemers aan de workshop, en derden voor het transparant en constructief delen van hun bevindingen op weg naar een toekomst bestendig Nederland.